

NÁČELNICTVÍ ČI RANÝ STÁT?
CHIEFDOMS OR EARLY STATES?
ВОЖДИЗМ ИЛИ РАННЕЕ ГОСУДАРСТВО?

Petr Charvát, AÚ ČSAV Praha

Archeologický výzkum posledních desetiletí se může pochlubit významnými výsledky, které přinášejí mnoho nových informací o dávných společenských strukturách. V některých případech však pozorujeme výskyt jevu sice pochopitelného, avšak přes to neméně paradoxního: značné množství nově zjišťovaných skutečností se pokoušíme uvádět ve vzájemné souvislosti na základě úsudků do té míry tradičních, že jsou přebírány ve funkci explikačních vzorců téměř beze změny i novými generacemi badatelů. Není asi nutno upozorňovat na význam souladu mezi kvalitou a kvantitou informací, které vstupují do určitého interpretačního schématu, a kvalitou či spíše relevancí a smysluplností tohoto schématu. V tomto textu bych rád uvedl v širší známost jeden z pojmů, s nimiž v posledních desetiletích se zdarem pracovala především anglosaská etnologie, historie i archeologie; chci upozornit na interpretační možnosti, které tento pojem nabízí, a vyzkoušet, zda by kladení otázek, které by jej respektovaly, nedalo věcem jiný smysl či alespoň neupozornilo na skutečnosti, které doposud zůstávaly ve stínu a které by si zasloužily hlubší integraci do procesu poznávání dávných společností. Vztah mezi explikačním vzorcem, o němž zde hovořím, a konkrétním nálezcovým fondem bude jistě vždy dialektický a rozumný badatel zajisté dbát, aby neupadl do žádného z obou extrémů — nelze ani absolutizovat interpretační schéma a násilně mu přizpůsobovat materiál, ani odmítat veškeré pokusy o vyšší interpretace archeologických nálezů s tím, že budeme ideál našich publikací vidět v sériích „catalogues raisonnés“. Zaujetí stanoviska zde chci přenechat moudrosti svých čtenářů.

Stanoviska základního rázu k přechodu předstátních společností ve státní nalezneme přirozeně již u klasiků, např. v Marxových přípravných rukopisech ke kritice politické ekonomie (*Marx 1967 (1857—1858)*). B. Engels zařadil do své dnes již klasické koncepce vývoje lidské společnosti stupeň vojenské demokracie, dodnes neobyčejně inspirativní (*Engels 1949 (1891)*, zejm. str. 147—148; k tomu Fridrich Engel's 1984). Postupem doby však diskuse o těchto problémech opustila vědecké pole a tak až v 60. letech tohoto století shledáváme obnovu marxistické diskuse o otázkách vzniku státu (přehled in: *Pečírka - Pešek 1967*, 9—36). V 70. a 80. letech se jim věnovali především badatelé z NDR (*Herrmann - Sellnow 1974*; iid. 1982; *Herrmann 1982*; *Sellnow 1983*; *Treude 1983*; *Treide D. a B. 1984*; *Häusler 1984*; *Seiwert 1984*) a ze SSSR (*Andrejev 1979*; *Đjakonov 1983*, k tomu *Stepieň 1986*; *Masson 1986*; *Chazanov 1978*; 1981). Významná je v tomto směru právě diskuse o vojenské demokracii, poukazující na skutečnost, že jde o jednu z cest k ranému státu (např. *Seiwert 1984*, 534) a zvláště koncepce A. M. Chazanova, všímající si neustálosti sociální struktury rodičích se států, priority politického vývoje těchto společenstev oproti struktuře třídní a ekonomických předpokladů celého procesu (nut-

nost nadvýrobku; zvl. *Chazanov 1978*). Tyto závěry budou mít pro naše zkoumání mimořádný význam.

Pojem, kterým se zde hodlám zabývat, vyjadřuje společenskou organizační formu nesoucí v angličtině označení „chiefdom“, což převádím do češtiny nezcela šťastným termínem „náčelnictví“. (V angličtině se užívá též výrazu „chieftainship“, vztahujícího se spíše k náčelnickému úřadu a jeho společenskému působení; pojem „náčelnictví“ odvozuji spíše od výrazu „chiefdom“ s širším významem celého komplexu vztahů, charakterizujících danou společenskou jednotku.) První náznaky vytváření náplně tohoto pojmu nacházíme již koncem minulého století u E. Durkheima (*Wallwork 1984*, 43—57). Ten zařadil do své koncepce vývoje lidské společnosti představu „klanových konfederací“ ve smyslu společností, které sice již vytvořily specializované profese či řemesla, jejich nositele však uzavřely do širších socioprofesionálních uskupení, vytvářejících současně i mentální koreláty své existence, s jejichž pomocí získala i symbolickou legitimaci svého působení. Pojem náčelnictví se objevil u B. Malinowského (např. *Malinowski 1921* a dále v bibliografii in: *Godelier 1974*, 361). Intenzivně využil již dosti rozsáhlého etnologického materiálu k širší interpretaci pojmu v 60. letech našeho století E. Service (1962), na jehož přístup navázal M. Fried (1967). Oba tyto autoři podali výklad cesty lidské společnosti ke státu, který je v anglosaské oblasti — i když s řadou výhrad a korektur — v podstatě přijímán dodnes (tak *O'Brien 1980*, 126—127; *Gibbon 1984*, 165—168). Velmi stručně řečeno rozděluje tato periodizace dějiny lidské společnosti na čtyři velká stadia, a to na společnost rovnostářskou (egalitarian), rozvrstvenou (ranked), stratifikovanou (stratified) a stát. Pro rovnostářskou společnost, organizovanou buď v tlupách (bands) či v kmenech (tribes), předpokládají autoři v zásadě společenské členění podle věku, pohlaví a individuálních vlastností jedince, přičemž všichni členové takto organizovaných obcí s věkem dospějí k sociálně významnému postavení. Pro rozvrstvenou společnost má pak být charakteristická situace, kdy jsou již sociálně významná postavení dostupná pouze některým členům společnosti, obvykle se dědí v pokrevních příbuzenských skupinách a ve společnosti nastává redistribuce. Redistribuci (viz dále) původně E. Service chápal jako reakci na různorodost přírodního prostředí, kdy náčelnictví — charakteristická organizační forma tohoto typu společnosti — hraje roli ústředí, koordinujícího činnost ekonomicky specializovaných společenských jednotek (*Earle 1977*, zvl. str. 216—217). V tomto směru navázal na jednu z myšlenek E. Durkheima (*Wallwork 1984*, 60nn.). Společenskou nerovnost v náčelnictví spatřují oba autoři v hierarchicky uspořádaném vzájemném postavení jednotlivých společenských jednotek (rodů atd.), které nabývají ve společnosti tím větší váhy, čím blíže se nacházejí (příbuzensky vzato) k náčelníkovi a jeho nejbližším.

Ve stratifikovaných společnostech nemají podle obou autorů všichni členové společnosti již ani stejný přístup k výrobním prostředkům; také zde má převažovat organizační forma náčelnictví, zatímco státní organizace se má vyznačovat tendencí petrifikovat tento stav pomocí donucovacího aparátu, který zavádí jako společenskou instituci.

Tato vývojová sekvence, označovaná za neo-evoluční a prozrazující zřetelně ovlivnění historickým materialismem, byla uplatněna v řadě etnologických, archeologických i historických studií se zjevně pozitivními výsledky. Z evropských badatelů ji věnoval pozornost zejména C. Renfrew (souhrnně o tom *Seger 1981*), který však později vytvořil svou vlastní charakteristiku vývoje raného státu, tzv. Early State Module (souhrnně a kriticky *Fisher 1985*). Mimo anglosaskou oblast se však příliš neujala a např. holandské centrum bádání o raném státu, vedené H. Claessenem (*Claessen - Skalník 1978; iid. 1981*) vychází z předpokladů poněkud odlišných.

V průběhu 70. a 80. let zůstal pojem náčelnictví i nadále v metodické výzbroji anglosaských humanitních věd. V oblasti etnologie s ním pracuje především *Marshall Sahlins (1968; 1972; 1983)*, archeologicky jej rozvinuli američtí specialisté, zabývající se otázkami vzniku státu, především na starém Předním Východě, a to zvláště *Henry T. Wright (1977; 1984; 1986; Dickson 1987; Maisels 1987)*. Poznání jednotlivých aspektů problému ovšem napomáhá jeho dalšímu upřesnění a prohloubení. Tak *Timothy Earle (1977, zvl. str. 227–228; 1978, zvl. str. 18–19)* upozornil na mylnost Serviceovy představy o účelnosti náčelnictví jako koordinační agentury ekonomicky diferencovaných společenských jednotek. Zdůraznil naopak snahu rodových kolektivů o ekonomickou vyrovnanost a soběstačnost a o rovnoměrné rozdělení přírodních zdrojů mezi rámcově stejnorodé lidské skupiny. Vyzvedl skutečnost, že redistribuce se může týkat buď vysloveně prestižních předmětů, fyzicky symbolizujících vyšší společenský statut, nebo zboží, určeného především ke spotřebě náčelníkem a okruhem osob na něm bezprostředně závislých. Kritika pojmu náčelnictví byla dále zaměřena na jeho situaci v evolučně pojatém řetězci jednotlivých fází společenského vývoje, jak si jej představovali E. Service a M. Fried. Badatelé si totiž v poslední době všimli, že některé rysy náčelnictví se vyskytují již ve společnostech jednodušších, dokonce i u lovců a sběračů (*King 1978, zvl. 228; Granero 1986*). Dovedli z toho potřebu ujasnit si nejen otázku přítomnosti či nepřítomnosti základních rysů této společenské organizační formy, ale i problém sítě vztahů, která v náčelnictví jednotlivé společenské orgány propojuje. Další otázkou, která byla v této souvislosti vznesena, je téma jednoty či mnohosti vývoje a míry, do níž je vývojová sekvence, formulovaná v 60. letech, paradigmaticky závazná pro všechny společnosti, které kdy dospěly k vytvoření státu. Pro různost vývojových drah, vedoucích ke srovnatelným společenským formacím, se vyslovili *W. Sanders a D. Webster (1978, zvl. str. 281–283)*. S pojmem náčelnictví sice pracují, soudí však, že tato fáze není u vzniku státu bezpodmínečně nutná. Alternativností vývojových možností se spíše z hlediska metodologického zabýval *H. Claessen (1981)*. Konečně nelze pominout ani určitý posun ve stanovisku M. Sahlins, jehož původně ekonomicky orientovaný pohled se postupně soustřeďuje i na sociální a psychologickou roli kulturně podmíněné logiky v raném

společenském vývoji (o tom *Wenke 1981, 92–98*). Při hodnocení koncepce náčelnictví a jeho místa ve vývoji společnosti zazněly ovšem i hlasy vysloveně odmítavé (*Lewis 1981, 206–207*).

Pojem náčelnictví, zavedený B. Malinowským, byl tedy v 60. letech našeho století rozpracován americkými etnology a historiky předstátní společnosti, přičemž lze rozpoznat návaznost na některé myšlenky E. Durkheima i ovlivnění historickým materialismem. E. Service a M. Fried je vývojově zařadili mezi rovnostářskou společnost rodovou a stratifikovanou společnost státní a jako jeho podstatné rysy vymezili redistribuci hmotných statků ústředím a rozdílů ve statutu skupin členů daného společenstva (hierarchické uspořádání, nejvyšší postavení zaujímá náčelník a jeho příbuzenská skupina). Bádání 70. a 80. let pojem dále upřesnilo a prohloubilo jeho poznání; byly vzneseny tři závažné otázky:

- 1) do jaké míry jsou jednotlivé prvky a vztahy mezi nimi, připisované náčelnictví, přítomny již v jednodušších společnostech; — 2) jak dalece je všeobecně závazná vývojová sekvence formulovaná v 60. letech či zda je u různých lidských obcí možno počítat s mnohostí vývojových směrů, ústících v přibližně srovnatelná společenská uspořádání; — 3) jaká je úloha sociálně a kulturně podmíněných mentálních faktorů při vzniku náčelnictví.

Po tomto stručném přehledu literatury věnované náčelnictví bude třeba tuto společenskou formu podrobněji charakterizovat, abychom k ní mohli zaujmout jasněji formulované stanovisko a zhodnotit její význam pro historické bádání. Učiním tak vyčtením jejích hlavních rysů v oblasti ekonomické, sociálně politické a ideologické.

Po stránce výrobní, přesněji řečeno charakterem svých výrobních sil, tkví ještě náčelnictví pevně v oblasti předstátní či rodové společnosti. Soudím, že nejpříležitější charakteristiku jejího výrobního způsobu, vztahující se i k náčelnictví, podal *M. Sahlins (1972, zde cituji podle Maclean 1985, 111)*, který zvolil označení „domácký výrobní způsob“. Popisuje jeho příznačné vlastnosti takto:

- 1) dělba práce podle pohlaví; — 2) užívání jednoduchých nástrojů, běžně dostupných každému členu dané lidské pospolitosti a představujících vlastně jen prodloužené lidské orgány (k tomu ovšem více viz níže); — 3) představa vlastnictví jako práva rodiny (která se rovná vlastnické skupině či pospolitosti) přímo a nezávisle užívat k vlastní obživě příslušný podíl společenských zdrojů (tj. právo na věci se získává prostřednictvím zapojení do lidského kolektivu); — 4) oběh výrobků domácností v jejich vlastních vnitřních okruzích (tj. soběstačnost, autarkie domácností).

Na těchto základních rysech spočívá i chápání ekonomiky náčelnictví v pracích novějších (*Creamer - Haas 1985, 740; Earle 1978; Maisels 1987, 332–334; Thomas 1987, 408–409, 411*). Upozorňuje se přitom zvláště na velmi úzké propojení výrobního způsobu a sociální struktury, které se vzájemně podmiňují a ukazují tak skutečnost, se kterou musí marxistický badatel u předstátních společnostech neustále počítat — kromobyčejnou bohatost a mnohobratrnost systému vztahů mezi společenskou základnou a nadstavbou, jejíž redukce na soustavu čistě kauzálních řetězců by znamenala hrubé zkreslení skutečnosti (tak již *Malinowski 1921; Thomas 1987*). Domácký výrobní způsob projevuje značnou životaschopnost a jsou dokonce známy společnosti, kde existuje současně s výrobním způsobem

otokářským, aniž by jeden z obou musil definitivně převážít (výsledky E. Terraye cituji podle: *Katz - Kemnitzer 1978*, 600).

Kromě těchto obecných charakteristik se však ekonomika náčelnictví vyznačuje podle mého názoru i některými rysy specifickými a vlastními pouze jí. K těmto zvláštním příznakům patří:

a) Schopnost dané společnosti vytvořit nadvýrobek (k tomu *Creamer - Haas 1985*, 740; *Earle 1978*, 18–19; *Haas 1984*, zvl. str. 202). Tato podmínka není ovšem příliš informativní, ježto nadvýrobek jsou schopny vyprodukovat již společnosti neolitické (ne-li ještě starší; k tomu *Chazanov 1978*, 77–87), takže od tohoto časového bodu je možno se vznikem náčelnictví počítat.

b) V náčelnictví se poprvé vyskytuje zjevná počáteční specializace řemesla (*Creamer - Haas 1985*, 740; *Earle 1978*, 184–185). Tento bod má přirozeně značný význam pro další vývoj. Otázka specializace řemesla je příliš široká, než abych se jí zde podrobně zabýval (širě viz *Erb 1987*, zvl. str. 632); chci proto pouze uvést definice, s nimiž dále pracuji. Za specializované řemeslo pokládám dva typy zpracování přírodních materiálů: buď případ, kdy někteří členové dané pospolitosti užívají technologií a výrobních postupů (popřípadě zařízení), které nejsou známy průměrným členům téže pospolitosti a vyžadují déletrvajcí školení a výcvik (*Tosi 1984*, cituji podle: *Yerkes 1986*, dále k tomu *Biscione 1981*, zvl. str. 84–85 a *Mariani 1981*, pro středověkou Evropu viz *Callmer 1981–1982*, zvl. str. 135–136), anebo situaci, kdy příslušný specialista užívá sice výrobní technologii běžně známé, ale v míře podstatně rozsáhlejší než ostatní členové jeho skupiny, takže se tato praxe stává pro něj obživnou činností, již věnuje převážnou část své pracovní doby (*Christophersen 1980*). Specializace řemesla (alespoň v počátečním stadiu) se sice vyskytuje již v rodové společnosti (např. *Scoditti 1982*), avšak teprve v náčelnictví začíná představovat zjev sociálně relevantní, typicky vázaný na prostředí společenských center, pro něž se nežádka vyrábějí prestižní předměty jako hmotné atributy sociální nadřazenosti svých nositelů či uživatelů (*Creamer - Haas 1985*, 740; *Earle 1978*, 18–19). Počet specialistů, působících v dané pospolitosti, nemusí být příliš velký, jejich příspěvek se však může projevit velmi nápadně (*Abrams 1987*). Problém specificky archeologický bude ovšem představovat zachycení specializované výroby. Obecně se za příznak tohoto jevu považuje prostorová segregace takových činností, patrná v koncentracích stop po výrobních zařízeních či výrazně specifického odpadu (*Biscione 1981*, 84–85; *Callmer 1981–1982*, 135; *Tosi 1984*). To je jistě správné, domnívám se však, že se takto projevuje plně konstituované specializované řemeslo, vytvářející již i sociální konfigurace. Otázka má pro nás význam potud, že může pomoci správně zařadit do společenskohistorické vývojové sekvence archeologicky tak výrazný jev, jakým jsou prostorově odlišné koncentrace výroby stejného druhu — „služebné osady“. Jejich možná přítomnost již v předstátním stadiu vývoje u Slovanů (*Brachmann 1982*, 148), ve společensky tradičnějších částech Evropy ve středověku jako např. Frísko (*Ehbrecht 1983*) či Irsko (*Rowlands 1971*, 214; *Scott 1982*, 116) či v některých částech Afriky jako říše Songhaj (*Davidson 1967*, 177) nebo Mali (*R. a S. McIntosh 1983*), ba i na americké půdě u Aztéků (*Kurtz 1978*) či Inků (*Schaedel 1978*) ukazuje, že se tu nejspíše setkáváme s feno-

ménem obecnějšího rázu, charakteristickým pro určitou fázi vývoje výrobních sil. Domnívám se, že tuto fázi lze ztotožnit s náčelnictvím. Badatelé si ostatně již také povšimli, že systém „služebných osad“ má svůj konec v čase (*Biscione 1981*, 86). Archeologicky slibný pokus charakterizovat výrobní prostředí pomocí způsobu ukládání odpadu učinil *M. Hoffman (1974*, k tomu *Gibbon 1984*, 160–161). Odlišil výrobní, výběrové ukládání odpadu jak od elitních zvyklostí této oblasti (kdy se odpad sbíral a pečlivě vysypával mimo exponovaný prostor), tak od neelitních (organický odpad zůstává na místě, neorganickým se zaváží okolní nerovnosti). Na sociálním zařazení řemeslníků se však výrazně odráží konzervativní, tradičně a stabilizačně orientovaná povaha prostředí, v němž se tyto změny odehrávaly. Výkon (i počátečního) specializovaného řemesla nikterak neopravňoval jeho nositele k vzestupu po sociálním žebříčku. Společnost projevovala naopak snahu začlenit je organizačně do stávající společenské struktury, udržované především pouty pokrevního příbuzenství a tradičními symbolizačními postupy. Vznikala tak rozsáhlá socioprofesionální uskupení typu — cum grano salis — indických kast (k tomu souhrn informací z klasických textů: *Hopkins 1981 (1881)* a dále např. *Lévi-Strauss 1962*, 159–177), která si postupně jako mentální koreláty své existence vytvářela i vlastní mytologizované představy o vevázání pospolitosti specializovaných výrobců do světa lidského i mimolidského (*Fuglestad 1978*, 322; výmluvným příkladem je ideologická interpretace zcela umělých řemeslných výtvorů, jakými jsou např. kovy — k mědi ve starém Egyptě *Lalouette 1979*). Zde je třeba dodat, že konstituce takovýchto uskupení se netýká jen řemeslníků, ale i osob spatřovaných výkonem určité profese (klasický indický systém vyčleňuje kasty kultovních specialistů, válečníků-administrátorů, výrobců a pomocného personálu). Právě uzavření řemeslníků do tradičně konstituovaných a začleněných socioprofesionálních uskupení dobře ukazuje základní vnitřní rozpor náčelnictví — ve (quasi-) stejnorodé, rodově a stabilizačně orientované společenské tkáni se již vyvíjejí zárodky příštího dynamického vývoje, které jsou však zatím pevně opouzdrěny a uzavřeny v mateřském prostředí.

c) Třetí ekonomickou charakteristiku náčelnictví tvoří redistribuce. Tento termín zavedl do pojmového aparátu historických a etnologických disciplín *Karl Polanyi (1957)*, který se pokusil popsat směnné procesy v ekonomice předkapitalistických společností pomocí tří základních pojmů: reciprocity (= symetrické výměny hmotných statků probíhající volně mezi jednotlivými společenskými jednotkami na bázi vzájemnosti), redistribuce (hmotné statky odevzdávají výrobci ústředí, které je přiděluje spotřebitelům, kteří nejsou totožní s výrobci) a obchodu (v běžném smyslu slova, řídicího se zákony nabídky a poptávky a užívajícího všeobecně uznávaného hodnotového ekvivalentu). Tato trojdílná struktura nalezla svého času v badatelské obci živý ohlas a pojmu „redistribuce“ užil brzy nato při charakteristice náčelnictví *E. Service (1962)*. Ten se ovšem domníval, že slouží k vyrovnávání vztahů mezi ekonomicky specializovanými pospolitostmi, které si své výrobky vzájemně vyměňovaly. Příliš apodiktické formule *K. Polanyiho*, zjevně přehlížející řadu faktů, které jeho názorům protirečily, vyvolaly dosti brzy badatelskou kritiku, takže dnes nabyla s výjimkou otázek metodolo-

gických jeho koncepce hodnoty spíše historické (k tomu např. *Barfield 1987; Gibbon 1984, 253–254; Yoffee 1981, passim, zvl. str. 23*). Pojem redistribuce jako příznačného rysu náčelnictví se naproti tomu v literatuře udržel (*Dalton 1969, 74, Fig. 1 — grafické znázornění; Earle 1978, 18–19; Creamer - Haas 1985, 740; Racine 1986*). I zde ovšem došlo ke korekturám. Tak *T. Earle (1977, zvl. str. 223 až 227)* uvedl na pravou míru Serviceův předpoklad o ekonomické diferenciaci předstátních pospolitostí, mezi nimiž mělo hrát náčelnictví zprostředkující úlohu. Upozornil, že ekonomicky se u těchto skupin projevuje tendence k nivelizaci, soběstačnosti a k opatrování všech základních potřebných statků z vlastních zdrojů. Specifikoval pak redistribuční procesy, probíhající v náčelnictví a státních společnostech jako redistribuci mobilizací, při níž se od přímých výrobců odčerpává nadvýrobek směrem do centra, které s ním pak nakládá sice podle svého uvážení, ale nutně v rámci operačního prostoru, daného tím, co je přispívající část obce ochotna tolerovat. Z evropských archeologů užíli této pojmové struktury *C. Renfrew (citují podle: Seger 1981, 38)* a nověji v přepracované podobě *J. Callmer (1981–1982)*. Redistribuci mobilizací lze tedy vskutku považovat za příznačnou pro ekonomickou strukturu náčelnictví; problém bude opět představovat její archeologická identifikace. Jen ve velmi řídkých případech nám šťastná náhoda poskytne možnost získat výzkumem přímé doklady přerozdělování, jakými jsou na starověkém Předním Východě či v Egeidě bronzové doby otisky pečeti na kouscích hlíny, doprovázející přepravovaná zboží. Ve většině případů budeme patrně nuceni věnovat pozornost prostorovému rozšíření artefaktů zjištěného původu, případně nápadným koncentracím výrobků na nalezištích, která mohla hrát ústřední role (neobyčejně perspektivní se z tohoto hlediska jeví např. studium větších sérií značek na dnech raně středověké keramiky, zjišťovaných na českomoravských hradištích oné doby). Při těchto studiích lze s úspěchem využít problematiky rozpracované opět *C. Renfrewem (souhrn výsledků in: Stjernqvist 1985)*. I o redistribuci platí to, co jsem výše uvedl ke specializaci řemesla. Také ona měla mít převratný význam pro další vývoj jakožto ekonomický nástroj, s jehož pomocí vládnoucí elity prosadily později vznik státu jako již nezvratného panství nově vzniklých tříd. V rámci náčelnictví tkví však ještě redistribuce v tradičním rovnostářském prostředí, zachycena pevně v síti zvyklostí, společenských vazeb a usancí, které zatím nedovolují plně rozvinutí jejich možností.

d) K schopnosti vyprodukovat nadvýrobek, k prvotní specializaci řemesla a k redistribuci je třeba přičíst ještě faktor čtvrtý, který působí ovšem jako usměrňující síla či vektor, orientující jednotně společenské úsilí. Tento faktor představuje tendence náčelnických společností k všestranné maximalizaci výkonů svých ekonomických, politických i ideologických orgánů (*Burling 1962, zvl. str. 113–121, ovšem z moderního hlediska; Earle 1977, 227*). Zatímco čisté rodové společnosti se snaží o takové uspořádání svých životních podmínek, kterým by zabezpečily optimální výsledky při vynaložení co možná nejmenší námahy (např. *Bray 1976*), od náčelnictví počíná tendence opačná. V archeologickém materiálu společností, u nichž připadá v úvahu náčelnictví, se objevují např. zřetelné doklady zavádění technických a technologických inovací

až po snahu o ovlivňování tvárnosti krajiny, vyžadující někdy i zcela mimořádné pracovní výkony (i když v řadě případů asi s použitím zcela tradiční nástrojové výbavy). Zřetelný doklad takových postupů představuje výstavba nejstarších závlahových zařízení, zřizovaných v těch částech světa, kde by srážkové zemědělství bylo příliš riskantní, od bezpečně předstátního období, systematicky nejspíše právě od stupně náčelnictví (z velmi bohaté literatury např. *Adams 1982; Lansing 1987; Netherly 1984*). Toto konstatování se vztahuje i k takovému vynakládání lidských sil i důmyslu, které nám dnes není srozumitelné či které vyúsťuje v tvorbu statků povahy nehmotné (pokrok v administrativních technikách v oblasti politické, vytváření univerzálnějších typů symbolizujících soustav typu náboženství v oblasti ideologické). Tato tendence náčelnických společností ke všeobecné maximalizaci zřejmě podmiňuje inovační úsilí v oblasti technologické a technické; opačný předpoklad je zřejmě nesprávný (*Briant 1982; Oates 1980, 306*).

O ekonomice náčelnictví lze tedy ve stručnosti říci tolik, že se od běžného hospodářství předstátních rodových společností liší ve třech aspektech a jedné tendenci. V náčelnictví je společnost schopna vytvořit nadvýrobek, dochází k prvotní specializaci řemesla a rozvíjí se redistribuce. Působnost těchto tří faktorů sjednocuje společná orientace ve smyslu tendence zvýšit výkony všech společenských orgánů. Všechny tyto novinky se ovšem projevují spíše latentně a jejich působení je zatím zadržováno ještě podstatněji nenarušenou strukturou rovnostářské společnosti, představující jejich mateřské prostředí.

Specifický obsah náčelnictví se oproti starším společnostem rodovým i proti státu objevuje i v oblasti sociálně politické. Zde nás bude zajímat především klíčový společenský problém — vztah lidí k výrobním prostředkům. V tomto směru hovoří shromážděné doklady zcela jednoznačně: hlavní výrobní prostředek — půda — zůstává i nadále v kolektivním vlastnictví, jsouc propůjčována do držby jednotlivým společenským jednotkám, nejčastěji rodinám různého typu (*Earle 1978, 15–16, 157, 183; Creamer — Haas 1985, 740; v tomto smyslu i Claessen 1981a, 60 a Claessen - Skalník 1981a, 492–493, kteří ovšem hovoří o svém pojetí „raného státu“, ekvivalentního mému termínu „náčelnictví“, jak vyplývá z dalšího textu.*). Náčelník má právo pouze na příspěvky, vybírané více či méně dobrovolně, a na služby občanů; více však požadovat není oprávněn (*Sahlins 1968, 91–95*). Náčelníkův agent smí sice vyhnat občana z půdy, neplní-li občan své závazky k náčelníkovi (*Earle 1978, 187*), při kolonizaci však náleží nově osazená půda kolektivům občanů. Náznaky vývoje k soukromému vlastnictví půdy spočívají v takových prvcích, jako je např. instituce služebních pozemků pro agenty náčelníků v Tichomoří (*Earle 1978, 188*). Tyto pozemky jsou ovšem zřetelně vázány na funkci a nikoli na osobu jejího vykonavatele a nemůžeme tedy hovořit o vlastnictví. Za těchto okolností představuje základ náčelníkovy moci fond hmotných statků, které mu občané odevzdávají jako víceméně pravidelné dávky, jehož užívá v redistribučním procesu k obživě osob, které na něm závisí, případně k legitimaci společenského statutu osob, které zplnomocňuje k výkonům určitých funkcí (*Earle 1977, 225–227; 1978, 18–19*). Období lze sledovat u některých kmenů dobytčářských, kde stoupá náčelníkova

společenská váha rovněž podle majetku v mobiliiích, který ovšem získává na základě „společenské dohody“ s občany, např. opakovanými polygynickými sňatky, v jejichž důsledku se obohacuje z věn nevěst (Kuper 1978). Vzhledem k absenci soukromého vlastnictví výrobních prostředků lze proto považovat náčelnictví za formaci předtřídní — respektive, jak dále doložím, prototřídní — a předstátní. I v tomto ohledu hledí tedy náčelnictví především do minulosti, představujíc jen rozvinutou formu pravomoci vůdců skupin lovců a sběračů. Tam je např. ekonomické působení náčelníka podmíněno především jeho „tajnými znalostmi“, které mu umožňují ovlivňovat plodnost přírody i lidí; opět zde narážíme na úzké propojení jevů z oblasti ekonomické základny a nadstavby, typické pro různé formy předstátních společností (Granero 1986). Bude mi přirozeně namítnuto, že analogie ze vzdálených tichomořských ostrovů nelze aplikovat na vývoj v jiných oblastech. Nuže, tento shluk výrazných společenských rysů se zdaleka neomezuje jen na Tichomoří. Kombinaci společného vlastnictví půdy a vybavování náčelníka mobiliiemi na základě „společenské dohody“, v řadě případů kultovně podmíněné, známe rovněž z Afriky (Claessen 1981a, 60 až 61; o držbě půdy Dalton 1969, 72; McGaffey 1986, 26 až 27, 34—36), z jihovýchodní Asie (Hours 1981, zvl. str. 97—98, všeobecný přehled in: Winzeler 1981), ale také z obvodových částí Evropy jako např. ze Sicílie (Rosetti 1982, 159) či z Bretaně (kolektivní držba půdy: Davies 1983, 182—183; Flatrès 1971, 90—92; ve smyslu kolektivní držby půdy mnichy jednoho kláštera jako příslušníky místního rodu lze asi chápat údaj Života sv. Guénolé: Merdrignac 1985, 33). Frapantní analogii pak představuje struktura středověkých království irských (Richter 1983, 22—27; 1988, zvl. str. 276—283; de Breffny - Mott 1976, 7). Ještě ve 12. století si ze zásad volby opatů v klášteřích, které klidně ignorovaly církevní právo a řídily se starým zvykem, vyplývajícím z usancí zde diskutovaných, podle něhož jmenoval opata klan zakladatele kláštera či (nebylo-li již jeho potomků) klan, na jehož půdě klášter stál, zoufal sám svatý Bernard z Clairvaux (O'Dwyer 1976, 88 pozn. 42). Tento systém vzal v Irsku zasy až v důsledku brutální anglické restruktury 16. století, a to ještě s velkými obtížemi (de Breffny - Mott 1976, 107). Velmi výrazné relikty společného vlastnictví půdy nalézáme ostatně v dosti pozdní době i u Slovanů, a to jen několik desítek kilometrů na sever od hranice Čech. Doklad z kroniky cisterckého kláštera ve slezském Henrykowě z počátku 13. století hovoří tak jasně, že komentáře netřeba: „... nechápete plně, co to je otčina (patrimonium). Vysvětlím vám. Vlastním-li něco, co mi zanechali ve vlastnictví můj předek a otec, to je má skutečná otčina. Prodám-li ji někomu, mí dědicové mají moc žádat ji naším právem. Dal-li by mi však pan vévoda za mé služby či z milosti jakékoli vlastnictví, to prodám i bez mých příbuzných, komukoli budu chtít, ježto takové vlastnictví nemají mí dědicové právo žádat.“ (Księga Henrykowska liber I. 8 str. 280 : 86).

Společnost náčelnictví charakterizuje tedy převládající kolektivní držba půdy; vůdcovská moc spočívá na fondu hmotných statků, které mu na základě „společenské smlouvy“ odevzdávají občané a které dále přerozděluje. Ať je tedy jeho osobní prestiž jakkoli velká, musí přihlížet k přání občanů, kteří drží v rukou klíče k jeho pokladnici.

Tento závěr lze potvrdit i analýzou veřejně politické

činnosti náčelníků. Celá řada studií zdůrazňuje fakt, že při svých podnicích musí brát v úvahu stanoviska řízené obce (např. Digard 1987; Guermontprez 1985, 52—53 pro rané státní útvary na Bali; Howe 1978; Strathern 1985, 108—109). V politické oblasti se náčelníci nejčastěji uchýlovali ke kombinaci faktorů, které bychom dnes označili jako ekonomické, politické a ideologické a jejichž výslednicí byla vždy konkrétní situace, odrážející stav souhry náčelníka a obce. Jen velmi obtížně lze stanovit, který z faktorů se projevoval výrazněji. Jsou popsány i společnosti, kde reálná politická moc vůbec nezávisí na dominantním ekonomickém postavení náčelníka (Godelier 1987). Zvykli jsme si připisovat značnou úlohu organizovanému násilí a nelze popřít, že řízení válečných operací může vskutku spolupůsobit při vzniku či případně dlouhodobém obsazování náčelnického úřadu (u starých Germánů např. Naumann - Wenskus - Claude - Loyn 1985, 297—298; souhrnně o problému Lewis 1981). Násilí samo ovšem nepřináší žádné pozitivní řešení, představující čistě destruktivní sílu. Chápu jej jako nástroj, s jehož pomocí se dosahuje situací obecně žádoucích, které ovšem nastávají jako důsledek vnitřního vývoje dané společnosti a nikoli účinkem válečných podniků. Z rodové společnosti známe příklady, kdy na válečné ohrožení reagují daná společenstva spíše přeskupením sil (intenzivnější regionální integrace — Braun - Plog 1982, 518; koncentrace osídlení — Webster 1977, 353). Naproti tomu uvádí již Durkheim, že ve společnostech, kde bylo možno — při nadbytku nekultivované půdy — vskutku závažné sociální konflikty řešit prostě odchodem jinam, musili jejich vedoucí činitelé počítat s nutností získání řízených obcí ke spolupráci a musili pro takovou situaci vytvářet podmínky (Wallwork 1984, 59—60). Nověji si nutné spolupráce podřízených ve vyšších společenských organismech a potřeby identifikace s ústředím všimá H. Wechsler (1985, 3). Velmi výrazně se naproti tomu v podpoře náčelnické moci uplatnily faktory ideologické, především představa mimořádné kultovní potence členů vládnoucích elit, vyúsťující někdy až v řízení života obce — i v otázkách ryze ekonomických — podle ideologických konstruktů (zřetelně např. Malinowski 1921; viz i dále).

Zřetelné změny lze dále postihnout v oblasti sociální. Náčelník a jeho rod zaujímají ve společnosti dominantní postavení a ostatní rody se hierarchicky řadí podle blízkosti k němu, přičemž platí zásada, že čím blíže k náčelníkovi, tím váženější ve společnosti (tzv. ramages; Earle 1978, 10; Forest 1983, 16—17; Maisels 1987, 336—337; Thomas 1987, 408). Platí to patrně i o společnostech kočovnických („ulus“ — Kyčanov 1986). Hledisko klasifikace příbuzenských vztahů se tu tak obrací od minulosti (rozrody odvozuující svůj původ od nejdávnějšího postizitelného předka) k současnosti („ramages“ podle vztahu k náčelnickému rodu; Thomas 1987, 408; Maisels 1987, 336). Hierarchie „ramages“ platila ovšem pro vztahy mezi celými společenskými jednotkami. Poměry uvnitř nich se asi převážně řídily podle tradičních zvyklostí (nejdávnější předek), jak naznačuje skutečnost, že se takové třídění mistry zachovalo i do pozdějších dob (např. již citované situace středověkého Irsku či Walesu: Ó Corráin 1985). Podobně si ostatně počínaly i západoslovanské společnosti, které své rozrody klasifikovaly podle nejstaršího předka přidáním koncovky -ici k jeho jménu (Księga Henrykowska 252, liber I. 2 : 31,

278; liber I: 8 : 84; 299, liber I. 10 : 113). Připojme ještě poznámku o vztahu náčelnictví k systému věkových skupin, do nichž se člení obyvatelstvo některých pospolitostí (o tom obecně *Stewart 1977* a *Spencer 1987* s bibl.). Je známo, že věkové skupiny a jejich organizace hrály důležitou roli při vzniku některých náčelnických či raně státních společenských útvarů (např. J Afrika 19. století: *Kandert 1984*, 286—288). Věkové skupiny dále představují nejvyšší úroveň „příbuzenské“ terminologie, se kterou se setkáváme ve společnostech na přechodu k budování státu (viz dále; pro starou Skandinávii např. *Christophersen 1981—1982*, 130—132). Tato otázka a zvláště role věkových skupin náčelnictví však očekávají podrobnější studium.

Souhrnně popíšeme politickou aktivitu náčelníků jako působení ústředí za pomoci série ekonomických, politických a ideologických faktorů na obec, která hraje spíše roli partnera ve hře než poslušného vykonavatele rozkazů. Přestavbu podstupuje sociální sféra, kde zaujímá ústřední postavení rod náčelníkův a ostatní rody se řadí podle svého významu, který vzrůstá s blízkostí k rodu náčelníkovu.

Konečně nevynecháme ani systém symbolizace skutečnosti v mysli našich dávných předchůdců — myšlenkovou a ideologickou sféru společenských činností. I zde zavádí náčelnictví zřetelné inovace. Staré formy výkladu světa a člověka v něm, představované nejspíše kulty předků a různými mentálními korelátův přírodních dějů, relevantních pro danou pospolitost, ponechává ve funkci, nadřazuje jim však uctívání nadpřirozených bytostí vyššího druhu a širší kompetence, jejichž kult bývá úzce spojen s náčelnickým úřadem. V jiných případech nabývá kultovně dominantní role sama osoba náčelníková. Svého vůdce chápou členové jeho obce jako vnější symbol, ale i fyzickou záruku správného uspořádání a fungování daného společenstva a jeho správného zakotvení v reálném i mytickém časoprostoru. Náčelník je ztělesněním esence svého lidu; bývá vybaven mimořádnými pravomocemi — v některých společnostech přestupuje i ta nejpřísnější tabu —, avšak také jeho odpovědnost za blaho řízené obce je zcela mimořádná. Je-li daná pospolitost postižena jakoukoli pohromou, o níž usoudí, že bylo v náčelníkově kultovní moci jí zabránit, musí se náčelník podrobit sankcím, které mohou být i osudové (rituální poprava). V jiných případech je vůdce odstraněn v okamžiku, kdy jeho fyzické i mentální síly začínají ochabovat. O těchto otázkách pojednává dnes již velmi bohatá literatura (např. *Abélès 1981*; *Classen-Skalník 1981a*, 476; *Guermonprez 1985*; *Knight 1986*; *Lan 1985*, 98—99; *McGaffey 1986*, zvl. str. 180—187; *Maisels 1987*, 336; *Muller 1981*; *Sahlins 1983*). Lze předpokládat, že díky svým kultovním pravomocím může náčelnictví působit i jako integrační faktor, jak to máme doloženo už pro společnost rodovou (*Netting 1977*, 317—318). Odlesk magické moci náčelníkovy se ostatně mistry objevuje ještě i v raných státních útvarech, a to dokonce „delegován“ i na jejich byrokratický aparát (např. *Levi 1987*); změna vládnoucí dynastie zde nutně vyvolává i změnu rituálních usancí (*Wechsler 1985*, 6—7).

Při této příležitosti si povšimněme jednoho z archeologických korelátův náčelnictví, totiž změn v pohřebních zvyklostech. Samo zakládání déle užívaných pohřebišť představuje rovněž historický jev, spojený patrně s teritorializací lidských populací, z níž vyplývá potřeba doložit nárok dané obce na konkrétní území mj. i kultovně

(*Goodier 1984*, 1—2; *Thomas 1987*, 408; *Whalen 1983*, 35—36) a časově patrně předcházející vznik náčelnictví. Přechod k náčelnictví se ovšem v této sféře odráží, a to specifickým způsobem. Hlavními kritérii pro různé zacházení se zesnulými přestávají být věk a pohlaví a naopak se objevuje více či méně stejnorodá úprava pohřbů pro všechny jedince, kteří náležejí dané společenské jednotce; touto úpravou se odlišují od nebožtíkův jiné společenské jednotky (*Binford 1971*, cituji podle: *Wright 1978*, 212 až 214). Konkrétně to znamená, že např. oddělené pohřbívání dětí a dospělých a postmortální zacházení se zesnulým, respektující jeho pohlaví, ukazují společnosti rovnostářské, zatímco společné pohřbívání dětí a dospělých, zacházení s nebožtíky jednotného rázu, ať jde o muže či ženy, nebo omezený výskyt určitého předmětu jen v některých hrobech — a naopak jeho chybění v jiných případech na tomtéž pohřebišti — naznačují společenské rozdíly, které by mohly být způsobeny náčelnictvím. Na aplikaci a přezkoušení spolehlivosti v našich podmínkách Binfordovy pozoruhodné návrhy teprve čekají.

Za náčelnictví se tedy mění i sféra kultovní: vzniká zvláštní celek kultovních praktik, směřujících k nadpřirozeným bytostem vyššího typu, v nichž hraje náčelnický úřad významnou roli. Jindy získává mimořádnou důležitost sám náčelník jako kvintesence své obce, na jehož správném postupu blaho celého společenstva závisí. Za případná závažná selhání v této oblasti je ovšem činěn zodpovědným a může za ně pykat i vlastním životem.

Nastal čas, abychom stručně zrekapitulovali komplex společenských rysů, jímž se náčelnictví vyznačuje. Jsou to: v oblasti ekonomické převládání tradičního domácího výrobního způsobu, v jehož rámci se uplatňuje patrně od neolitizace schopnost společnosti vytvořit nadvýrobek a jako novinky počáteční specializace řemesla a zavedení redistribuce. Působení těchto faktorů je usměrňováno tendencí k maximalizaci zátěže fyzických i psychických sil společnosti; — v oblasti sociálně politické existence kolektivního vlastnictví výrobních prostředků a současně společenského ústředí, jehož ekonomická základna spočívá na nadvýrobku odčerpávaném od výrobců na základě „společenské smlouvy“, kterou obě strany respektují. Ústředí nevlastní výrobní prostředky a nedisponuje donucovacím aparátem k vymáhání příspěvků od obce. Společensky zaujímá náčelníkův rod nejdůležitější místo a ostatní rody se řadí podle svého vztahu k němu — čím blíže, tím významněji; — v oblasti symbolicko-ideologické zavedení vyšších forem kultu zvýrazňujících roli náčelníka či vyvýšení náčelníkovy osoby samé jako inkarnace podstaty dané obce. Vůdce odpovídá za tělesné a duševní blaho svého lidu a v případech jeho vážného ohrožení vnějšími faktory může být postižen trestem, nejsou-li jeho opatření na ochranu obce účinná.

Vyzbrojení těmito znalostmi, měli bychom nyní určit vztah pojmu náčelnictví ke kategoriím historického materialismu. Mám zato, že výše uvedená charakteristika náčelnictví není nikterak v rozporu s jeho základními postuláty, nýbrž že naopak ukazuje zřetelně jejich správnost a spolehlivost. V rámci Engelsovy periodizace raných společenskoekonomických formací (*Engels 1949 (1891)*, 25—30, 142—160) jde zjevně o obce na nejvyšším stupni barbarství (druhá dělba práce), avšak ještě předstátní (síla tradiční rovnostářské společnosti není narušena, vláda

ještě není nad společností). Vojenská demokracie, jedna z možných cest ke státu (k tomu např. *Häusler 1984*, 440–442; *Seiwert 1984*, 534) představuje podle mého názoru jednu z forem náčelnictví. V tomto směru se shodují s moderním marxistickým bádáním, v jehož pojetí je stát již nezvratně konsolidován a jeho instituce zcela odděleny od lidu (*Sellnow 1983*, 39–40; viz i *D. a B. Treide 1984*), což dost dobře nelze o náčelnictví říci. Náleží tak patrně mezi společenské formy předstátní, zajímavé podněty však nabízí pro studium vzniku společenských tříd. Z klasické Leninovy definice tříd (*Lenin 1980 (1919)*, 493, k tomu i *Lenin 1980 (1919)* a, 530), určující je místem v historicky určeném systému společenské výroby, vztahem (různým) k výrobním prostředkům a úlohou ve společenské organizaci práce, neplatí v náčelnictví výrok o vztahu k výrobním prostředkům, které jsou dosud v celospolečenském vlastnictví. Chybí také jednoznačný vztah tříd k donucovacímu aparátu, který se realizuje až ve státu a který *Lenin (1980 (1919))* a, 529–530, 534) považuje za rozhodující kritérium státnosti. Náčelníci proto podle mého soudu ještě nepředstavují společenskou třídu, nýbrž pouze její zárodečné stadium, z něhož se ovšem společenská třída mohla velmi snadno vyvinout, arci za předpokladů, které již čistému náčelnictví vlastní nebyly. Domnívám se proto, že náčelnictví lze z hlediska historického materialismu popsat jako prototřídní a předstátní společnost, tkvící dosud v rámci uspořádání rodového, avšak vytvářející si již předpoklady k utvoření třídní společnosti a státu.

Jakou historickou roli náčelnictví hraje? Nelze je přirozeně považovat za zvláštní společenskoekonomickou formaci, neboť zásadní inovace v žádném směru nepřináší. Jednotlivé složky, které jsou v něm zastoupeny, zná společnost již od doby předchozí. Specializovaná výroba probíhá například již v rodové společnosti (*Köhler 1985*, 25; *Scoditti 1982*, 76–77), s redistribučními praktikami (v jejich zárodečné podobě) se lze setkat již u australských lovců a sběračů (*Lévi-Strauss 1962*, 150–152) a nadřazenost náčelníka, podmíněnou kultovně, ale i ekonomicky, uznávají i podobně organizované společnosti Amazonie (*Granero 1986*, viz i *Claessen - Skalník 1981a*, 504 pozn. 4). Až v náčelnictví se ovšem všechny tyto tendence setkávají a vytvářejí kontinuální vývojový potenciál, jehož energie je ještě zvyšována a usměrňována maximalizační tendencí, ve společnosti patrnou. Náčelnictví tak představuje stav rodové společnosti, která je již schopna vykročit na cestu ke státu. Zda a jak dojde skutečně k jeho vzniku, závisí patrně na celé řadě objektivních i subjektivních faktorů, které v daném prostředí působí. Studium těchto otázek náleží z větší části budoucnosti; zde si povšimneme skutečnosti, že čím více úsilí vynaloží daná pospolitost na vytvoření určitého, harmonicky skloubeného celku výrobních a společenských vztahů, tím více zřejmě omezuje svůj vývojový potenciál a vyčerpává možnosti výběru jím uspořádání (*Claessen 1981*, 28). Tím patrně vysvětlíme, proč se mohly některé náčelnické systémy udržet poměrně dlouho a vykazovat i relativní stabilitu. Tak např. ve středověkém Irsku žily tradiční společenské formy až do 16. století, snad od doby kolem zlomu letopočtu; ještě delší historii mají za sebou jednotlivé složky společenských struktur, vzniklé patrně za náčelnictví, jako např. kasty dnešní Indie. Nelze proto vylučovat, že jednodušší pospolitosti mohly touto fází vývoje projít podstatně

rychleji a dříve získat charakter skutečných států. Stejně je teoreticky možný (a v některých případech patrně i prakticky prokazatelný) rozpad náčelnictví a návrat společnosti k tradičním rovnostářským formám. Napovídají to některé zřetelné diskontinuity v archeologickém vývoji (v našich podmínkách např. mezi keltským a germánským, případně germánským a slovanským osídlením). Právě historická ambivalence náčelnictví, stojícího na rozcestí směrů k rovnostářství či ke státu, a koexistence prvků nových i prvků tradičních, které si vzájemně odporují, umožňují velmi široké vývojové možnosti — od skoku ke státu až po rozplynutí v tradičních společenských strukturách.

K úplnému výzkumu historické relevance náčelnictví by bylo zapotřebí zabývat se vznikem všech známých států a hledat v tomto procesu případný výskyt jeho prvků. Takový postup je ovšem již z ryze technického hlediska vyloučen a pro podobný výzkum nezbude než zvolit vzorek. Pro danou problematiku se mi zdá nejhodnější soustředit se na analýzu vývoje primárních státních center Starého světa — k hodnocení situace v Novém světě se necítím dost kompetentní —, neboť zde neexistovaly k vytváření státu žádné vnější modely a k jejich vzniku došlo ryze na základě vnitřních sil daných pospolitostí. Výsledky této rešerše předkládám v další části textu.

II.

Úvodem připojuji metodickou poznámku. Aplikujeme-li pojem, užívaný v jedné disciplíně (náčelnictví je v zásadě pojem etnologický), v jiném oboru, je třeba postupovat opatrně, neboť odlišný charakter pramenů může výsledek zkreslit. Archeologický obraz společenstev primárních států je přirozeně výrazně chudší a stavěný na zcela jiných kategoriích pramenů, než životem kypící záběry etnologické. Bude proto užitečné stanovit dvě předběžné podmínky. První z nich bude představovat logická zásada, že zjišťování možných prvků náčelnictví omezíme na ty případy, kdy je příslušný jev možno archeologicky sledovat. Jako kritéria nám tak vyplynou počátky specializace řemesla, zavedení redistribučních procesů (vázané na starém Předním Východě a Egeidě na otiskování pečeti do hliněných plomb, doprovázejících zboží), existence společenských center nevládních výrobní prostředky a zakládajících svou moc na redistribuci mobilizací (což lze obvykle zjišťovat rozbořením nejstarších písemných pramenů) a konečně projevy maximalizačních snah, ať se již týkají zásahů nám dnes srozumitelných (např. závlahové systémy) či nejasných (opakovaná výstavba a demolice velmi monumentální architektury), nebo statků povahy nehmotné, zanechaly-li archeologicky zjiřitelné stopy (např. náboženské systémy projevující se zvláštní formou osídlení jako poustevny buddhistických mnichů na indickém subkontinentě). Monumentální konstrukce, vyžadující koordinované společenské úsilí a budované pospolitostmi, pro něž nám chybí doklady donucovacího aparátu, budou přirozeně zapadat do výše uvedených předpokladů pro existenci náčelnictví. Druhá podmínka pak stanoví, že při sledování těchto fenoménů si zvláště všimneme období, kdy budou vystupovat společně, a to v podobě a míře odlišné od předchozího stavu. Tato podmínka posílí pravděpodobnost, že se budeme setkávat vskutku se změnami struktury.

Započneme tedy zemí prvního divu světa, starověkým Egyptem. Počáteční řemeslná specializace tam zcela zřetelně předchází počátku první dynastie (Davis 1983). Zavedení redistribučních praktik, zapojujících pečetní válečky, inspirované patrně cizími vzory, odráží zřejmě urychlený sociální vývoj během prvních tří dynastií (obecně Kaplony 1983). Podle výskytu pečetních váleček s osobními, avšak nekrálovskými jmény, které mizí na počátku IV. dynastie, se zdá, že egyptská společnost prvních tří dynastií sestávala dokonce z celé řady redistribučních systémů (považujeme-li pečetní váleček za „adresu“ odesílání zboží, jak dokládají velká množství pečetených předmětů, uložených v nejstarších královských hrobkách), mezi nimiž zaujímal ovšem dominantní postavení systém faraónský. Ten také v průběhu tohoto období všechny ostatní systémy vyřadil a zcela ovládl pole. To odpovídá i údajům písemných pramenů o místních sociálně exponovaných osobnostech (wrw) za I. dynastie (Lorton 1979, 375). U faraónské ekonomiky máme úzký vztah redistribuce ke královské moci doložen i písemně: hieroglyf znamenající „družina“ (Gefolge) se skládá ze značek pro „loajalitu“ a „pečetní váleček“ (Kaplony 1977, 62, 146). Během historického období, vyplněného v Egyptě vládou prvních tří dynastií, tam tedy zachycujeme jak počáteční specializaci řemesla (která této době časově předchází), tak i zavedení redistribučních postupů. Jak vypadalo vlastnictví faraónů v tomto období? Za prvních dvou dynastií sestávalo jejich základní ekonomické zabezpečení z mobilii, vybíraných od obyvatelstva buď přímo (když se faraónský dvůr v rámci země přesouval), nebo každý druhý rok v podobě daní (Lorton 1979, 375). Až ve (II.—)III. dynastii se objevují královské statky, plnicí i úlohu výběrčích míst pro daně, a svrchované královské panování nad půdou se datuje teprve od dynastie IV. Poslední výsledky bádání pak naznačují, že až do konce egyptské historie se královské vlastnictví realizovalo v podobě požívání výnosu z dané nemovitosti a nikoli přímé dispozice s ní (např. „zrcizování“ představovalo pouze převod práva na tento výnos), takže striktně vzato představovalo vlastně jen držbu (Boochs 1983; Helck 1977, 152; Menu 1982, 1985, 250, 261). Tím není řečeno, že by egyptští faraóni již ve velmi rané době nevyvíjeli vlastní podnikatelskou aktivitu: její příklad představují třeba vinice, zakládané, podle nápisů na pečetních válečkách, označujících jejich výrobky, spíše v královské režii (Abd er-Raziq 1979, zvl. str. 227). Taková činnost se ovšem zdaleka neomezovala jen na faraóny a máme ji ještě ve IV. dynastii doloženu i pro soukromníky (Mecenův nápis — Menu 1982, 48—49, 53). Naneštěstí nemáme možnost zjistit, jakou roli hrály hierarchicky řazené rozrody či rody („ramages“) při vzniku staroegyptského státu. V tomto směru by bylo zapotřebí daleko více informací o postavení „velkých“ (wrw) za I. dynastie (viz výše), jejichž ekonomické zabezpečení je neobyčejně lákavé spojovat s pečetními válečkami s osobními nekrálovskými jmény, mizícími v období po III. dynastii. V klasické egyptské příbuzenské terminologii se již přirozeně nevyskytují; ta je ostatně zcela oproštěna od rodových relikvů a vychází ze základní úrovně jaderné rodiny, s tím, že se v ní patrně zachovaly doklady pro označování věkových skupin (Fattovich 1979, zvl. str. 217—219). Starověký Egypt prvních tří dynastií se mi tak jeví jako organismus, v němž se raný stát teprve konstituuje ze stavu náčelnictví,

přičemž tendence k maximalizaci, o níž byla řeč výše, nenalzá výmluvnější ilustraci, nežli je výstavba pyramid, jakkoli již zřizování velkých královských hrobek I.—II. dynastie představuje výkon účtyhodný. Prvá pyramida, stavěná pro faraóna III. dynastie, do tohoto období zřetelně zapadá. Právě tento případ ukazuje velmi názorně, do jaké míry byly již tyto společnosti schopny zainteresovat na výstavbě nového světa celou pospolitost, jak dovedly zapojit fyzické síly, um i dovednost všech občanů a získat si jednoznačnou a bezvýhradnou podporu všech svých členů, a to bez použití donucovacího aparátu — po němž v Egyptě oné doby nenacházíme stop — a na základě více či méně tradičních technických postupů a pracovních metod, jaké se dnes při stavbě pyramid předpokládají. Na jiné úrovni dokládá stavba pyramid výtečně i úzké propojení všech sfér lidské činnosti, příznačné pro rané společenské organizace. Ekonomické úsilí celé země se zde spojilo s mimořádným výkonem politickoorganizačním k vytvoření díla, jehož hlavní účel spočíval zjevně ve sféře nadstavbové.

O problematice vzniku státu v Mezopotámii jsem obsáhle pojednal ve zvláštní studii (Charvát, v tisku). Ve stručnosti lze tedy jen zrekapitulovat, že jednotlivé prvky náčelnictví se začínají objevovat již v kulturách sámarrské a chaláfské, kontinuitní vývojový potenciál (počáteční specializace řemesla, redistribuce, maximalizační tendence) se však vytváří až za kultury obejdské a částečně se realizuje — ovšem ještě v systému náčelnictví, nikoli dosud směrem ke státu — v období kultur urucké a džemdetnasrské. Rozpad velkého redistribučního systému této kultury a osamostatnění jeho složek, z nichž každá napodobila archetypální strukturu, nastal v období rané dynastické (po r. 3000 př. n. l.). Skutečnou státnost se soukromými výrobními prostředky v rukou vládnoucí elity tu lze však doložit až pro období akkadské (c. 24.—23. stol. př. n. l.). V tomto případě trvala společnost, založená na principech náčelnictví, po dvě tisíciletí, přičemž byla během tohoto období schopna zavést nejen celou řadu technických vymožeností (např. rychlý hrncířský kruh), ale i vytvořit písmo, výtvarné umění mimořádné úrovně, položit základ k vývoji věd i organizovat na vysoké úrovni veřejný politický život. Bohatost fondu písemných pramenů pro rané státy Mezopotámie tu umožňuje sledovat podrobněji některé otázky všeobecného zájmu, jako např. koexistence různých úrovní redistribučních systémů (Yoffee 1979, 21). Ziskáváme tak i informace „zevnitř“ daného systému, které jasněji osvětlují některé otázky, nadhozené v této práci. Tak je např. zřejmé, že i přes nepopiratelnou důležitost úlohy specializovaného řemesla se ve společnosti stále udržoval rezervovaný vztah k činnosti tohoto typu a za žádoucí byly považovány univerzální a jednoduché pracovní pomůcky: ve „scholastické“ disputaci mezi motykou a pluhem přiřkne božstvo vítězství motyce (Vanstiphout 1984, zvl. str. 247). Zdá se, že zde archaičtější společenské vědomí, zaostávající za společenským bytím, zachytilo společenský postoj, odrážející se ve snaze začlenit specializované řemeslo do stávající tradiční společenské struktury a nepřipustit jeho větší vliv na případné transformace daného systému.

Také Indie nám poskytuje příklady vývoje raných státních celků, který je možno považovat za slučitelný s charakterem náčelnictví v tom smyslu, v němž jsem jej

zde načrtl. Počáteční řemeslná specializace se zde rovněž objevuje ještě před vznikem vlastního státu (např. *Law 1950; Seneviratne 1978, 384; 1981, 322; Sharma 1982, 211*). Lze rovněž prokázat redistribuční funkce společenských ústředí, i když dokladový materiál má jinou povahu vzhledem k chybění otisků pečeti na hlině v té funkci, jakou známe ze starověkého Předního Východu či dávné Egeidy (*Seneviratne 1981, 323*). Kasty, zjev, který se dnes v našem povědomí takřka automaticky spojuje s Indií, představují podle mého názoru jeden z nejvýraznějších projevů obecné tendence raných společností udržet vykonavatele specializovaných povolání či řemesel v rámci tradiční společenské struktury prostřednictvím rodové podmíněné kodifikace jejich sociální situace. Mám zde na mysli takové zvyklosti, jako kastovní endogamii, dědičnost povolání či soustavu hierarchizovaných vztahů mezi kastami (k tomu *Seneviratne 1978, 385–387; 1981, 333* — „clan-guild“; pro dobu o něco pozdější *Mukerđi 1984*). I zde se nejstarší společenská centra ekonomicky opírala o fond mobilii, získávaný od občanstva na základě systému všeobecně uznávaných vztahů, aniž by disponovala soukromě drženy výrobními prostředky. V severní Indii se soukromě držaná půda objevuje až v 6. století př. n. l. (*Seneviratne 1978, 384; Sharma 1982, 209–211, 221*), v jižní Indii od 1. stol. n. l. (*Seneviratne 1981, 332*) a na Srí Lance od 2. stol. n. l. (*Gunawardana 1981, 144*). Pro vývoj Srí Lanky až do tohoto období bylo ostatně termínu „náčelnictví“ v literatuře užito (*Gunawardana 1981, zvl. str. 137–142*). Také zde se tento postoj odrazil v písemných pramenech: „Nauka o správě státu“, známá pod titulem Arthaśāstra a připisovaná Kautilijovi, prvnímu ministru krále Aśóky (273–232 př. n. l.), ač mohla vzniknout i v době o něco mladší, doporučuje spíše odebírat nadvýrobek než likvidovat kolektivní vlastnictví (*Thapar 1981, 415*). Doklady maximalizačních tendencí nemáme, prozatím z oblasti hmotné kultury, příliš početné (nelze ovšem přehlížet např. gigantické stúpy buddhistických klášterů srílanského hlavního města Anurádhapury, vzniklé patrně do 2. stol. n. l., které svými výškami okolo 100 m představují výkon srovnatelný se stavbou pyramid), a při indickém vztahu k hmotnému světu nelze ani očekávat, že by v této oblasti tamní společnost vynakládala své hlavní úsilí (k tomu i *Thapar 1981, 421–422*). Zcela bezpečně sem ovšem náleží vskutku gigantické mentální úsilí pospolitosti indického subkontinentu v oblasti náboženských ideologií, vědy i slovesného umění.

K doplnění celkové představy potřebujeme nyní již pouze přehlédnout situaci v oblasti staré Číny; ani zde nás nepřekvapí, že nejstarší vývojové fáze čínskému státu se nikterak nevymykají zařazení do náčelnictví tak, jak je zde o něm řeč. Specializace řemesla předchází i zde zrození státu (*Maisels 1987, 339*), ve státním období se pouze zvyrazňuje (*Chang 1974, 3–4*). Velmi pozoruhodný doklad redistribučních funkcí raných společenských ústředí, jehož atypičnost či naopak širší ilustrativnost není prozatím jasná, nám poskytují nejstarší dějiny japonského státu (*Sugita 1981*). Zde vybírá náčelník od každého člena obce spíše symbolickou část sklizně, za níž mu rituálně zabezpečuje úrodu v příštím roce. V interpretaci zjevného soustředování hmotných statků na lokalitách s centrálními funkcemi, k nimž chybí (archeologicky „neviditelná“?) kompenzace, bude patrně třeba počítat i s touto možností.

Ani nejstarší čínská politická ústředí neodržela soukromé výrobní prostředky a disponovala pouze nadvýrobkem, vybíraným od občanů na základě všeobecně uznávané sítě závazků (*Chang 1974, 12; Schmitt 1982, 151*). Soukromé vlastnictví půdy se vyskytuje až od 7.–6. století př. n. l. (*Schmitt 1982, 150–151*) a výrazněji se prosazuje až od 3. století př. n. l. (*Thilo - Heyde 1982, 607*). Mimořádně výrazné doklady lze z čínského prostředí čerpat o změnách v sociální oblasti a o vytvoření hierarchicky seřazené soustavy příbuzenských jednotek „ramages“, čím důležitějších, čím blíže panovnickému rodu se nacházely (*Chang 1974, 7–8; Maisels 1987, 336*). Povědomí o všeobecně ochranných funkcích vlády a o jejich závazcích vůči občanstvu připomínají ještě politická učení první poloviny I. tisíciletí n. l. (*Wechsler 1985, 17*). O mimořádných kultovních pravomocech vladařů čínské oblasti — a ovšem i o jejich povinnostech v této oblasti — není naprosto pochyb (*Chang 1974, 6, 11; Konrad 1980, 16–17; Maisels 1987, 336; Wechsler 1985, 17, 28*; o vyzarování vladařovy kultovní potence i do oblasti státního aparátu viz *Levi 1987*). Projevy maximalizačních tendencí v čínské společnosti můžeme jistě spatřovat nejen v rozvoji věd a umění, jimiž se provždy zapísala do dějin světové kultury, ale i v nových překvapujících objevech čínské archeologie.

Dospívám nyní k závěrečné charakteristice náčelnictví. Nepředstavuje zřejmě nějakou zvláštní společensko-ekonomickou formaci; hlásí se ještě plně do rámce předstátní společnosti rodové, jakkoli již obsahuje prvky, umožňující kvalitativní přeměnu této společnosti. Ve všech oblastech společenského života pozorujeme v náčelnictví zárodky tendencí, které se plně rozvinou až ve státu. Za náčelnictví je již společnost schopna vytvořit nadvýrobek. Rodící se specializované profese a posléze i řemesla ovšem neopravňují jejich vykonavatele k volnému pohybu po společenském žebříčku, jak by bylo obvyklé ve společnostech, kde je kritériem sociálního zařazení míra efektivity, s níž daná skupina prospívá centru (stát). Namísto toho zachycuje společnost úsilí specialistů uzavřením do socioprofesionálních uskupení typu indických kast, jejichž sociální situace je definována podle rámcově ještě rodových kritérií (kastovní endogamie, dědičnost profese, pevné místo daného uskupení ve společenské hierarchii). Redistribuční praktiky, které jednou přerostou v daňový systém, zde odčerpávají nadvýrobek do ústředí, které však při zacházení s ním musí brát ohled na veřejné mínění (*Sahlins 1968, 87–95*). Zcela převládá kolektivní vlastnictví výrobních prostředků a nemůžeme tedy ještě hovořit o třídách, tím méně o státu. Ekonomická moc ústředí se zakládá na fondu mobilii — hmotných statků, služeb či lidských bytostí — odevzdávaných občanstvem na základě všeobecně uznávané sítě vzájemných závazků, zhusta kultovně podmíněných. Také politicky či spíše mocensky je tedy náčelník dosud jen partnerem své obce. Závažnost jeho úřadu se ovšem odráží v hierarchii, do níž se řadí ostatní společenské pokrevní jednotky — čím blíže k náčelníkovu rodu, tím více prestiže. Nové společenské skutečnosti brzy vyvolávají i ideologickou reflexi. Nad běžné přírodní či rodové kultury se počínají vztyčovat univerzálnější mentální konstrukce, svěřující náčelníkům přední kultovní role či spatřující přímo v jejich osobách kvintesence daných pospolitostí. Ani zde ovšem neuniknou své zodpovědnosti občanstvu, v níž se tak výrazně proje-

vuje tradiční charakter společnosti náčelnictví. Zklamou-li důvěru svých obcí, platí za to někdy i velmi drazo. Všechny tyto rysy vytvářejí kontinuální potenciál vývoje, spočívající v soustavě vzájemně propojených vztahů a usměrňovaný tendenci k maximalizaci zátěže společenských orgánů, který dané pospolitosti umožňuje za určitých podmínek vykročit na cestu ke skutečnému státu.

Z historického hlediska představuje náčelnictví společenskou formu na rozhraní epoch předstátních a státních. Tím ovšem není řečeno, že by nutně ve své skutečné podobě musilo trvat jen omezený časový úsek. Známe náčelnické systémy, které se bez podstatnějších transformací udržely po tisíciletí (předakkadská Mezopotámie, středověké Irsko — viz výše), zatímco v jiných případech může podobná společnost zhruba během jednoho století zcela vplynout do státního celku (např. *Menant 1984* pro severní Španělsko za římské vlády). Neobyčejně podnětný by jistě byl výzkum případů, kdy náčelnictví se rozpadá zpět do rovnostářské rodové společnosti. Takovéto případy tušíme při pozorování některých zvláště nápadných diskontinuit ve vývoji archeologicky doložených pospolitostí: jmenovat lze v našich podmínkách vztah mezi keltickým a germánským, popřípadě germánským a slovanským osídlením, jinak rozpad skupiny A v Nubii ve 3. tisíciletí př. n. l., vymizení Mezopotámií ovlivněných populací východní Anatólie na konci 4. tisíciletí př. n. l. či konec harappsko-mohandžodáské kultury. Metodicky a teoreticky je takový proces jistě představitelný: rozporný charakter náčelnictví s embryonálním stupněm vývoje nových společenských jevů a s úzkou propojeností základny a nadstavby může mít za následek křehkost společenské rovnováhy, která může buď sama o sobě či v důsledku neočekávaného či nezvládnutého nárazu přírodních či společenských činitelů způsobit zhroucení sociální struktury dané pospolitosti a její rozpad v základní pokrevní jednotky. Zdá se nicméně, že vývoj určité obce bude tím pomalejší, čím více úsilí — fyzického i mentálního — vyvine, aby zdokonalila a prohloubila funkce svého společenského systému (*Claessen 1981*, 28). Další objektivní i subjektivní faktory vývoje náčelnictví směrem ke státu bude třeba podrobit výzkumu. V tomto směru má patrně určitý význam skutečnost, že všechna čtyři ústředí primárního státního vývoje ve Starém světě prošla ve svých raných fázích vývojem, slučitelným s charakteristikami náčelnictví, jak je zde podávám. Před budoucím bádáním tak stojí další úkol — zjistit, zda je náčelnictví nutným předstupněm státu (jak by se zdálo na základě zde shromážděného materiálu, který patrně naznačuje, že ne každé náčelnictví se musí stát státem, ale že nejstarší státy byly ve svých počátcích náčelnictvími), nebo zda je možný vývoj od rovnostářské společnosti přímo ke státu, jak to předpokládají *Sanders* a *Webster (1978, 283 Fig. 11.13 : 2 a str. 284 a 288)*.*

SUMMARY

This is a paper on the ethnological category of chiefdom, as current in Anglo-Saxon specialized literature from the

times of publication of the monographs of *Elman Service (1962)* and *Morton Fried (1967)*. Its first part contains a bibliographical summary of the diverse opinions put forward on the given subject and a general characteristic of chiefdoms for the purpose of information of the academic community of Czechoslovakia. The second part takes up the subject of the role of the chiefdom phase in development sequences of the pristine state centres of the Old World (Egypt, Mesopotamia, the Indian subcontinent and China). I do not feel competent to discuss developments in the New World.

I would hesitate to single out chiefdoms as particular socio-economic formations; it is my belief that in their most fundamental characteristics, they represent the final stage of development of the egalitarian, pre-state societies, in which embryonic forms of elements with a high development potential are embedded within a more or less stable matrix of the traditional society texture. Chiefdom societies are capable of producing surplus. The nascent specialized professions and, later on, arts and crafts do not entitle their bearers to a free movement up (or down) the social ladder, as it would be usual in societies where an individual is valued according to the degree to which the social centre may benefit by his/her actions (states). Instead of this, societies of the chiefdom type confine the specialists within large socio-professional groups of the type of the castes of India (*cum grano salis*), the mutual social relations of which are governed by principles inherited from tribal times (caste endogamy, heredity of profession/occupation, a fixed position of the given grouping in social hierarchy). Redistribution practices, which will once grow into taxation systems, siphon off the surplus in the direction of the social centre which, however, must take into consideration the public opinion in disposing of the amassed goods (*Sahlins 1968, 87—95*). Collective property of means of production is prevalent; this is the reason why — from the Marxist viewpoint — we cannot speak about classes (defined as differing mutually according to property relations towards the means of production) or about state (defined as an organism dominated by classes). The economic power of social centres rests on funds of mobile goods — materials, services or even human beings — mobilized from the citizenry on the basis of a generally acknowledged system of mutual obligations which are frequently defined in religious terms. From the viewpoint of public power, chiefs are partners of their communities. Of course, the significance of the chiefly offices is reflected by the hierarchy into which the blood-related social groups are aligned with respect to the chiefs — the closer to the chiefs, the more prestigious positions. New social facts soon result in symbolic reflections. More universal symbolic and mental constructs are being superimposed over the basic level of ancestor worship or natural cults in which either the foremost cultic roles are entrusted to the chiefs or the chiefs themselves are viewed as persons abounding in superior powers and embodying the quintessence of the given community. Even at this level, however, they cannot escape their responsibilities to the citi-

* Redakce zařazuje tento příspěvek se záměrem vyvolat diskusi o nových možných přístupech k řešení široké problematiky formování státních útvarů. Nemůže být pochyb o tom, že načrtnuté hypotézy budou vyžadovat další rozpracování při interdisciplinární spolupráci historiků, archeologů a zvláště etnologů.

zenry. If their superior powers prove to be ineffective, they may be liable to sometimes very drastic sanctions (ritual execution); I believe this is the other side of the often extraordinary privileges of "sacred chiefs" or "sacred kings". All these features make up a continuous development potential embedded and encapsulated in a system of mutually interconnected relations and oriented by the general tendency to maximize the output of social organs, which, under certain conditions, may open for the community in question the way to statehood.

Historically speaking, I see the chiefdom as a social form on the border between non-state and state epochs. This is not meant to say that it must occupy a given place in the development of a particular community or that its duration must be firmly fixed. We know essentially chiefly systems which persisted for millennia (such as Mesopotamia of the pre-Akkad period or mediaeval Ireland, for instance), while in other cases chiefdoms can be completely integrated into states within a century (e.g. *Menant 1984* for N Spain in the Roman period). A highly interesting research subject would be the investigation of chiefdom which, for some reason, decomposed back into traditional egalitarian societies. We may suspect something of this kind in the cases of marked discontinuities in the development of some archaeologically documented societies. The cases in point are — for the territory of Czechoslovakia — the ruptures between Celtic and Germanic, and Germanic and Slavic settlement periods, from a wider angle of view the decomposition of the Nubian A-group in the 3rd millennium B.C., disappearance of Mesopotamian-inspired societies of E Anatolia at the end of the 4th millennium B.C., the end of the Harappa-Mohenjodarc civilization and others. Theoretically, such cases are not excluded: the contradictory character of chiefdoms with embryonal stages of formation of socially new phenomena, with their tendency to reconcile processes which were ultimately mutually exclusive and with a close interconnection among the economic, socio-political and symbolic spheres of social life may result in a rather fragile social balance which, in turn, may either by itself or as a consequence of some unexpected or uncontrolled impact of natural or social agents cause the collapse of social structure of the community in question and its disintegration into basic groups of blood-related character. It does seem, however, that the development of a given human group would be slowed down with the increasing amount of physical and mental effort which the group in question would develop to intensify the functions of its social system and to bring them to perfection (*Claessen 1981*, 28 — Steward's law of evolutionary potential). Other subjective and objective prerequisites for development of chiefdoms towards statehood remain a task of future research. In this connection, a certain importance may be attached to the fact that all four pristine state centres of the Old World passed, in their early stages, a phase of development comparable with the above sketched characteristics of chiefdoms; these are Egypt under its first three dynasties, Mesopotamia prior to the Akkad period, India of the Vedic age and China before the 7th century B.C. Another problem with which the future research will have to cope is the question how far chiefdoms must develop into states. My evidence would seem to indicate that while

not every chiefdom must by necessity become a state, all the pristine states had once been chiefdoms. On the other hand, *Sanders and Webster (1978, 283 Fig. 11.13 : 2 and 284—288)* assume — without submitting further proofs — that a trajectory from egalitarian societies directly into states may be possible. For the establishment of the chiefdom character of the pristine state centres of the Old World, a set of four criteria was used as a selection of the chiefdom features presented above which are likely to leave traces in the archeological records: craft specialization (or its initial stages), redistribution practices, absence of private property of means of production on behalf of the ruling élites and the tendency to maximize the social output. Character of the property of means of production may be established by analysis of the earliest written sources. I checked the available evidence against these four criteria with two more conditions in my mind: first, that all of these characteristics must occur simultaneously, and second, that they must represent developments distinctly different from the preceding situations. In this manner, I have arrived at the abovementioned conclusion that all of these centres of early state building had passed at the beginning of their way to statehood the chiefdom phase.

English by the author

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена характеристике термина вождизм, используемого в англо-саксонской этнографической, исторической и археологической литературе, марксистскому определению этого термина и установлению его места в процессе исторического развития человеческого общества. С экономической точки зрения характеризуется общество, возглавляемое вождем, следующими чертами: способностью данной общности производить прибавочный продукт, началом специализирования ремесел и перераспределением. Действенность этих факторов объединена и усилена тенденцией к максимализированию результатов действий всех общественных органов, заметной в обществе этого типа. С точки зрения социально-политической выдающую роль здесь играет общественный центр, представленный вождем, его родом и лицами, зависящими от него. Однако этот центр пока еще не располагает ни частными средствами производства, ни принудительным аппаратом, следовательно, он еще не является классовой формацией и вследствие этого государством. Общественное значение функции вождя опирается на ряде факторов экономического, политического и символическо-идеологического характера (кроме прочего право решать вопрос об использовании части прибавочного продукта, получаемой вождем при перераспределении от управляемой общины; общественно-координирующая роль, первое место в структуре родственных отношений). В сфере символическо-идеологической вождизм впервые приносит более универсальные конструкции мышления, причем вождь принимается в качестве уполномоченного высшего божества пантеона данного общества или в качестве посредника между миром людей и сверхъестественных существ. Однако в политической и идеологической сфере вождь до сих пор связан интересами своей общины.

Община может предоставить вождю (в особенности в области культа, а также этики) относительно широкие полномочия (напр. нарушение табу), но делает это с целью достижения наиболее эффективных результатов в его охранительной деятельности. Провалитсяли вождь, напр., в культовой сфере и не сумеет ли „помешать“ серьезной угрозе общины, его призывают к ответственности, иногда даже с трагическими последствиями (ритуальная казнь). Далее автор рассматривает древнейшие фазы развития первичных центров создания государств в Древнем мире и ищет ответ на вопрос о связи между ним и вождизмом. Оказывается, что, несмотря на необходимую осторожность, продиктованную использованием преимущественно археологических источников (где сведения будут ограничены одновременным появлением начального специализирования ремесел, перераспределения, отсутствия частного владения средствами производства в древнейших письменных источниках и тенденции максимализирования результатов общественных действий, заметной в сфере физической и духовной деятельности людей), можно говорить о древнейших фазах развития организованного государства как о процессах, соответствующих понятию вождизм, рассматриваемому в данной работе. Настоящие государства в Египте, Месопотамии, Индии и Китае возникают только после консолидации ранних общественных центров в процессе присвоения (части) средств производства правящей элитой и создания сильного принудительного аппарата для удержания *status quo*. В заключении вождизм характеризуется как общественная форма организации, от которой, хотя и не всегда, ведет путь к государству. Некоторые вождизмы, очевидно, разложились в равноправные первобытные общины, как что можно сказать, что не все вождизмы ведут к государству, однако, все ранние государства прошли в процессе своего развития через фазу, которая, даже если не была тождественна вождизму (в смысле данной работы), то была ему весьма близка.

Перевод Амалии Крутиновой

Literatura

Abd er-Raziq, M. 1979: Die altägyptische Weingarten (k)nw/(k)mw bis zum Ende des Neuen Reiches, in: Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institut (Abt. Kairo) 35, 227—247.

Abélès, M. 1981: 'Sacred Kingship' and Formation of the State, in: Claessen - Skalník 1981, 1—13.

Abrams, E. M. 1987: Economic specialization and construction personnel in Classic-period Copán, Honduras, in: American Antiquity 52/3, 485—499.

Adams, K. McC. 1982: Die Rolle des Bewässerungsbodenaubaus bei der Entwicklung von Institutionen in der altmesopotamischen Gesellschaft, in: *Herrmann - Sellnow* 1982, 119—140.

Andrejev, I. L. 1979: K. Marks o zakonomernost'jach razvitija obščiny, in: Voprosy istorii 12, 3—17.

Barfield, T. 1987: recenze knihy M. Silver: Economic Structures of the Ancient Near East. Totawa, New Jersey: Barnes & Noble 1985, in: American Anthropologist 89/1, 194—195.

Binford, L. 1971: Mortuary practices: Their study and their potential, in: J. A. Brown (ed.): Approaches to the social dimensions of mortuary practices. Memoirs of the Society for American Archaeology No. 25, 6—29.

Biscione, R. 1981: Le ricerche archeologiche italiane in Iran orientale ed il problema della urbanizzazione turanica, in: Memorie della Academia delle Scienze di Torino II (Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche), Serie V Volume 5 Fascicolo II, Aprile-Giugno 1981. Accademia delle Scienze, Torino, 81—91.

Boochs, W. 1983: Fragen des Niessbrauches im alten Aegypten, bei den Römern und im Mittelalter, in: H. Altenmüller — D. Wildung (edd.): Studien zur altägyptischen Kultur 10, 71—78.

Brachmann, H. - J. 1982: Zu einigen Aspekten der Entwicklung arbeitsteiliger Verhältnisse bei den sorbischen Stämmen an Elbe und Saale, in: Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Teil II, Berlin, AFD Beiheft 17 (Festschrift Werner Coblentz), 135—149.

Braun, D. P. - Plog, St. 1982: Evolution of „tribal“ social networks: Theory and prehistoric N American evidence in: American Antiquity 47/3, 504—525.

Bray, W. 1976: From predation to production: The nature of agricultural evolution in Mexico and Peru, in: G. Sieveking - I. Longworth - K. Wilson (edd.): Problems in economic and social archaeology. Duckworth, London, 73—95.

Briant, P. 1982: Produktivkräfte, Staat und tributäre Produktionsweise im Achämenidenreich, in: Herrmann - Sellnow 1982, 351—372.

Burling, R. 1962: Maximization, theories and the study of economic anthropology, in: American Anthropologist 64, 168—187; francouzský překlad in: Godelier 1974, 96—121.

Callmer, J. 1981—1982: Production Site and Market Area, in: Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1981—1982, N. S. Vol. IV. Lund, 135—165.

Chang, K. C. 1974: Urbanism and the king in ancient China, in: World Archaeology 6/1, 1—14.

Claessen, H. 1981: Reaching for the moon? Some problems and prospects of cultural evolutionism, in: S. E. van der Leeuw (ed.): Archaeological approaches to the study of complexity. Amsterdam University Press, Amsterdam, 15—37.

— 1981a: Specific features of the African Early State, in: Claessen — Skalník 1981, 59—86.

Claessen, H. - Skalník, P. (edd.) 1978: The Early State. Mouton, The Hague.

— 1981: The Study of the State. Mouton, The Hague.

— 1981a: Ubi sumus? The Study of the State Conference in Retrospect, in: Claessen - Skalník 1981, 469—517.

Creamer, W. - Haas, J. 1985: Tribe versus chiefdom in lower Central America, in: American Antiquity 50(4), 738—754.

Dalton, G. 1969: Theoretical issues in economic anthropology, in: Current Anthropology 10, 63—102.

Davidson, B. 1967: The Growth of African Civilisation — A History of West Africa 1000—1800. Longmans, London.

Davies, W. 1983: Priests and rural communities in E Brittany in the 9th century, in: Études celtiques XX-1,

- 177—197.
- Davis, W. 1983:* Artists and patrons in predynastic and early dynastic Egypt, in: H. Altenmüller — D. Wildung (edd.): Studien zur altägyptischen Kultur 10, 119—139.
- de Breffny, B. - Mott, G. 1976:* The churches and abbeys of Ireland. Thames and Hudson, London.
- Dickson, D. B. 1987:* Circumscription by anthropogenic environmental destruction: an expansion of Carneiro's (1970) theory of the origin of the state, in: American Antiquity 52/4, 709—716.
- Digard, J. - P. 1987:* Jeux de structures — Segmentarité et pouvoir chez les nomades Baxtyâri d'Iran, in: L'homme XXVII/102, 12—53.
- D'jakonov, I. M. (ed.) 1983:* Zaroždenije drevnejšich klassovykh obščestv i pervyje očagi rabovladel'českoj civilizacii I (Istorija drevnego Vostoka, red. M. A. Korostovcev). Nauka, Moskva.
- Earle, T. 1977:* A reappraisal of redistribution: complex Hawaiian chiefdoms, in: T. Earle - J. Ericsson (edd.): Exchange systems in prehistory. Academic Press, New York, 213—229.
- 1978: Economic and social organization of a complex chiefdom. The Halelea district, Kaua'i, Hawaii. Ann Arbor, Michigan.
- Ehbrecht, W. 1983:* Von friesischen zu hansischen Seehandelsplätzen im südlichen Nordseeküstengebiet (12./13. Jahrhundert), in: Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 7 (Bonn), 95—109.
- Engels, B. 1949 (1891):* Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. Přeloženo do češtiny podle 4. vydání z r. 1891. Svoboda, Praha.
- Erb, T. 1987:* Zum Handwerksbegriff in komparatistischen Studien, in: Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 28, 625—634.
- Fattovich, R. 1979:* Trends in the Study of Predynastic Social Structures, in: W. F. Reinecke (ed.): Acts of the First International Congress of Egyptology, Cairo, October 2—10, 1976. Akademie-Verlag, Berlin, 215 až 220.
- Fisher, A. K. 1985:* The Early State Module: A critical assessment, in: Oxford Journal of Archaeology 4/1, 1—8.
- Flatrès, P. 1971:* Les anciennes structures rurales de Bretagne d'après le cartulaire de Redon, in: Études rurales 41, 87—93.
- Forest, J. - D. 1983:* Les pratiques funéraires en Mésopotamie du cinquième millénaire au début du troisième, étude de cas. Editions Recherche sur les civilisations, Paris.
- Fridrich Engel's 1984:* Fridrich Engel's i problemy istorii drevnich obščestv. Sbornik naučnych trudov. Naukova dumka, Kijev.
- Fried, M. 1967:* The evolution of political society: An essay in political anthropology. Random House, New York.
- Fuglestad, F. 1978:* Hausa history before the Jihad, in: Journal of African History 19/3, 319—339.
- Gibbon, G. 1984:* Anthropological archaeology. Columbia University Press, New York.
- Godelier, M. (ed.) 1974:* Un domaine contesté: L'anthropologie économique. Recueil de textes. Mouton Éditeur, Paris — La Haye.
- 1986: The making of great men: male domination and power among the New Guinea Baruya. Cambridge University Press, Cambridge; podle recenze C. A. Gregoryho, in: Man 22/2, 1987, 369—370.
- Goodier, A. 1984:* The Formation of Boundaries in Anglo-Saxon England: A Statistical Study, in: Mediaeval Archaeology 28, 1—21.
- Granero, F. S. 1986:* Power, ideology and the ritual of production in lowland S America, in: Man N. S. 21/4, 657—679.
- Guernonprez, J. - F. 1985:* Rois divins et rois guerriers, in: L'homme XXV No. 95, 39—70.
- Gunawardana, R. A. L. H. 1981:* Social Function and Political Power: A Case Study of State Formation in Irrigation Society, in: Claessen - Skalník 1981, 133—154.
- Haas, S. 1984:* Surplus — eine relative Größe in der Gesellschaft, in: Anzeiger der oesterreichischer Akademie der Wissenschaften (phil.-hist. Kl.) 121/1—9 (publ. Wien 1985), 170—209.
- Häusler, A. 1984:* Zur Sozialstruktur der Skythen, in: Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 25/3, 437 až 444.
- Helck, W. 1977:* Feldereinteilung und -vermessung, in: W. Helck - W. Westendorf (ed.): Lexikon der Ägyptologie II. O. Harrassowitz, Wiesbaden, 150—151.
- Herrmann, J. 1982:* Militärische Demokratie und die Übergangsperiode zur Klassengesellschaft, in: Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 23, 11—31.
- Herrmann, J. - Sellnow, I. 1974 (edd.):* Beiträge zur Entstehung des Staates. Akademie-Verlag, Berlin.
- 1982: Produktivkräfte und Gesellschaftsformationen in vorkapitalistischen Zeit. Akademie-Verlag, Berlin.
- Hoffman, M. 1974:* Social Context of Trash Disposal in an Early Dynastic Egyptian Town, in: American Antiquity 39/1, 35—50.
- Hopkins, E. W. 1981 (1881):* The mutual relations of the four castes according to the Manavadharamacastram. Přetisk původního vydání z r. 1881. Takshita Hardbounds, Sarnipur, Dist. Jullundur (Pb.) 1981.
- Hours, B. 1981:* Pouvoirs et territoires bouddhistes, in: L'homme XXI/3, 95—113.
- Howe, J. 1978:* How the Cuna keep their chiefs in line, in: Man 13/4, 537—553.
- Charvát, P. v tisku:* On the origins of Sumerian states. A modest proposal, in: Sborník z III. mezinárodního zasedání klínopisců socialistických zemí „ŠULMU“, Praha 30. 9.—3. 10. 1986, v tisku (Univerzita Karlova Praha).
- Chazanov, A. M. 1978:* Some Theoretical Problems of the Study of the Early State, in: Claessen - Skalník 1978, 77—92.
- 1981: The early state among Eurasian nomads, in: Claessen - Skalník 1981, 155—176.
- Christophersen, A. 1980:* Håndverket i forandring — Studier i horn- og Beinhåndverkets udvikling i Lund ca. 1000—1350 (summary in English: The transformation of handicraft). Rudolf Habelt Verlag Bonn, CWK Gleerup Lund.
- 1981—1982: Drengs, Thegns, Landmen and Kings, in: Meddelanden från Lunds universitets historiska museum N. S. Vol. 4, Lund, 115—134.
- Kandert, J. 1984:* Afrika. Mladá fronta, Praha.

- Kaplony, P. 1977: Die Rollsiegel des Alten Reiches I. Bruxelles.*
- 1983: Rollsiegel, in: W. Helck - W. Westendorf (ed.): Lexikon der Aegyptologie Bd. V. O. Harrassowitz, Wiesbaden, 294—300.
- Katz, N. - Kemnitzer, D. 1978: Social Anthropology and Some Trends in Contemporary Marxist Thought, in: American Anthropologist 80/3, 597—604.*
- King, T. F. 1978: Don't That Beat the Band? Nonegalitarian Political Organization in Prehistoric Central California, in: Ch. L. Redman et al. (ed.): Social Archaeology — Beyond Subsistence and Dating. Academic Press, New York—San Francisco—London, 225—248.*
- Knigt, V. J., Jr. 1986: The institutional organization of Mississippian religion, in: American Antiquity 51(4), 675—687.*
- Köhler, U. 1985: Formen des Handels in ethnologischer Sicht, in: K. Düwel — H. Jankuhn — H. Siems — D. Timpe (ed.): Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlicher Zeit in Mittel- und Nordeuropa I. Abh. d. Ak. d. W. in Göttingen, phil.-hist. Kl., 3. Folge, No. 143. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 13—55.*
- Konrad, N. I. 1980: Očerk istorii kul'tury srednevekovoj Japonii (VII—XVI veka). Iskusstvo, Moskva.*
- Księga Henrykowska: ed. R. Grodecki, Poznań—Wrocław 1949.*
- Kuper, A. 1978: Rank and Preferential Marriage in S Africa, in: Man 13/4, 567—579.*
- Kurtz D. V. 1978: The Legitimation of the Aztec State, in: Claessen - Skalník 1978, 169—189.*
- Kyčanov, E. I. 1986: O tataro-mongol'skom uluse XII v., in: Istorija i kul'tura vostoka Azii. Nauka (sibirskoje otdelenije), Novosibirsk, 94—98.*
- Lalouette, Cl. 1979: Le „firmament de cuivre“ — contribution à l'étude du mot bi, in: Bulletin d'Institut Français d'Archéologie Orientale (Le Caire) 79, 333 až 353.*
- Lan, D. 1985: Guns and Rain — Guerillas and Spirit Mediums in Zimbabwe. J. Currey London — University of California Press, Berkeley and Los Angeles.*
- Lansing, J. St. 1987: Balinese „Water Temples“ and the Management of Irrigation, in: American Anthropologist 89/2, 326—341.*
- Law, B. C. 1950: Professions and Occupations in Buddha's time, in: Journal of the Colombo Branch of the Royal Asiatic Society N. S. vol. I, Colombo, 36—50.*
- Lenin, V. I. 1980 (1919): Velká iniciativa, in: V. I. Lenin — vybrané spisy v pěti svazcích, sv. 4 (duben 1918—duben 1920). Svoboda, Praha 481—505.*
- Lenin, V. I. 1980 (1919)a: O státu — přednáška na Sverdlovově univerzitě 11. července 1919. In: V. I. Lenin — vybrané spisy v pěti svazcích, sv. 4 (duben 1918—duben 1920). Svoboda, Praha 526—543.*
- Levi, J. 1987: Les fonctions religieuses de la bureaucratie céleste, in: L'homme 101, XXVII/1, 35—57.*
- Lévi-Strauss, C. 1962: La pensée sauvage. Plon, Paris.*
- Lewis, H. 1981: Warfare and the origin of the state: another formulation, in: Claessen - Skalník 1981, 201—222.*
- Lorton, D. 1979: recenze knihy W. Helck: Wirtschaftsgeschichte des alten Aegypten, in: Journal of the American Oriental Society 99/2, 374—376.*
- Maclean, N. 1985: Understanding Maring Marriage: A Question of the Analytic Utility of the Domestic Mode of Production, in: Mankind 15/2 (Special issue 4), 110—126.*
- Maisels, Ch. K. 1987: Models of social evolution: trajectories from the Neolithic to the state, in: Man 22/2, 331—359.*
- Malinowski, B. 1921: The primitive economics of the Trobriand Islanders, in: The Economic Journal 31, 1—16. Francouzský překlad in: Godelier 1974, 80—95.*
- Mariani, L. 1981: Craftsmen's Quarters in the Proto-Urban Settlements of the Middle East: the surface analysis, in: B. Allchin (ed.): South Asian Archaeology 1981. Cambridge University Press, Cambridge, 118sq.*
- Marx, K. 1967 (1857—1858): Formy předcházející kapitalistickou výrobu, ekonomické rukopisy z let 1857 až 1858, in: Pečírka - Pešek 1967, 37—83.*
- Masson, V. M. 1986: Epocha pervych civilizacij, in: Voprosy istorii 3/1986, 49—63.*
- McGaffey, W. 1986: Religion and Society in Central Africa — the BaKongo of Lower Zaire. University of Chicago Press, Chicago and London.*
- McIntosh, R. J. - S. K. 1983: Forgotten tells of Mali, in: Expedition 25/2, 35—46.*
- Menant, G. P. 1984: La formación histórica de los pueblos del norte de Hispania (El caso de Gallacia como paradigma), in: Veleia N. S. 1, 271—287.*
- Menu, B. 1982: Recherches sur l'histoire juridique, économique et sociale de l'ancienne Égypte. Brassac-les-Mines.*
- 1985: Ventes de maisons sous l'Ancien Empire égyptien, in: Mélanges offerts à Jean Vercoutter. Éditions Recherche sur les Civilisations, Paris, 249—262.
- Merdignac, B. 1985: La vie quotidienne dans les monastères bretons du Haut Moyen Age à partir des Vitae carolingiennes, in: Landévennec et le monachisme breton dans le Haut Moyen Age — Actes du Colloque du 15ème centenaire de l'abbaye de Landévennec 25—26—27 avril 1985. Publié avec le concours du Conseil Général du Finistère et du Centre National des Lettres. Association Landévennec 485-1985, 19—43.*
- Mukerđži, B. N. 1984: K izučeniju social'no-ekonomičeskoj istorii kušanskoj imperii, in: Vestnik drevnej istorii 3/1984, 60—71.*
- Muller, J. - C. 1981: ‚Divine Kingship‘ in Chiefdoms and States. A Single Ideological Model, in: Claessen - Skalník 1981, 239—250.*
- Naumann, H.-P. - Wenskus, R. - Claude, D. - Loyn, H. R. 1985: dux, in: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, hrsg. von H. Beck et al., Bd. 6 Lief. 3/4. Walter de Gruyter, Berlin — New York, 296—311.*
- Netherly, P. J. 1984: The management of late Andean irrigation systems on the N coast of Peru, in: American Antiquity 49(2), 227—254.*
- Netting, R. McC. 1977: Maya Subsistence ..., in: R. E. W. Adams (ed.): The Origins of Maya Civilization. University of New Mexico Press, Albuquerque, 299 až 333.*
- Oates, J. 1980: Land use and population in prehistoric Mesopotamia, in: L'archéologie de l'Iraq du début de l'époque néolithique à 333 avant notre ère. Éditions*

- du C. N. R. S., Paris, 303–314.
- O'Brien, St.* 1980: Social organization in Western Indo-European, in: *Journal of Indo-European Studies* 8/1–2, 123–163.
- Ó Corráin, D.* 1985: recenze knihy W. Davies: Wales in the early middle ages — Studies in the early history of Britain. University Press, Leicester, in: *Antiquity* LIX/227, 240–241.
- O'Dwyer, W.* 1976: The Crisis in the Cistercian Monasteries in Ireland in the early 13th century II, in: *Analecta Cisterciensia* XXXII/1–2, 3–112.
- Pečírka, J. - Pešek, J. (edd.)* 1967: Rané formy civilizace. Svoboda, Praha.
- Polanyi, K.* 1957: The economy as instituted process, in: K. Polanyi - M. Arensberg - H. Pearson (edd.): Trade and market in the early empires. Free Press, Glencoe, Illinois, 243–270. Francouzský překlad in: *Godelier* 1974, 153–181.
- Racine, L.* 1986: Les formes élémentaires de la reciprocité, in: *L'homme* 99, XXVI(3), 97–118.
- Richter, M.* 1983: Irland im Mittelalter — Kultur und Geschichte. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz 1983.
- 1988: Die Kelten im Mittelalter, in: *Historische Zeitschrift* 246, 265–295.
- Rosetti, C. G.* 1982: The ideology of banditry, in: *Man* 17/1, 1982, 158–160.
- Rowlands, M.* 1971: The archaeological interpretation of prehistoric metalworking, in: *World Archaeology* 3/2, 210–221.
- Sahlins, M.* 1968: Tribesmen. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs (New Jersey).
- 1972: Stone Age Economics. Aldine. Chicago.
- 1983: Other Times, Other Customs: The Anthropology of History, in: *American Anthropologist* 85/3, 517 až 544.
- Sanders, W. T. - Webster, D.* 1978: Unilinealism, Multilinealism, and the Evolution of Complex Societies, in: Ch. L. Redman et al. (edd.): *Social Archaeology — Beyond Subsistence and Dating*. Academic Press, New York—San Francisco—London, 249–302.
- Scoditti, G. M. G.* 1982: Aesthetics: The significance of of apprenticeship on Kitawa, in: *Man* 17/1, 74–91.
- Scott, B. G.* 1982: Some conflicts and correspondences of evidence in the study of Irish archaeology and language, in: B. G. Scott (ed.): *Studies on Early Ireland* (M. V. Duignan volume). Belfast, 115–119.
- Seger, T.* 1981: On the Structure and Emergence of Bronze Age Society in Coastal Finland: A Systems Approach, in: *Suomen Museo* 88, 31–44.
- Seiwert, W. - D.* 1984: Hirtennomaden der Westsahara in der Übergangsperiode zur Klassengesellschaft, in: *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 25/3, 528 až 535.
- Sellnow, I.* 1983: Gentile und politische Institutionen im Prozess der Staatsentstehung: Tatsachen und Theorien, in: *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 24, 25 až 48.
- Seneviratne, S.* 1978: The Mauryan State, in: *Claessen - Skalník* 1978, 381–402.
- 1981: Kalinga and Andhra: The Processes of Secondary State Formation in Early India, in: *Claessen-Skalník* 1981, 317–338.
- Service, E.* 1962: Primitive social organization. Random House, New York.
- Sharma, R. S.* 1982: Die Entwicklung der Produktivkräfte und ihre soziale Folgen in Indien im 1. Jahrtausend vor unserer Zeitrechnung ..., in: *Herrmann-Sellnow* 1982, 209–222.
- Schaedel, K. P.* 1978: Early State of the Incas, in: *Claessen - Skalník* 1978, 289–320.
- Schmitt, G.* 1982: Irrigationssysteme grösseren Umfangs in China vor der Qin-Zeit, in: *Herrmann - Sellnow* 1982, 149–163.
- Spencer, P.* 1987: recenze knihy B. Bernardi: Age class systems: social institutions and politics based on age (transl. by D. A. Kertzer), Cambridge 1985, in: *Man* 22/1, 189–190.
- Stepień, M.* 1986: O wczesnych społeczeństwach Mezopotamii (recenze D'jakonov 1983), in: *Przegląd Historyczny* 77/2, 291–303.
- Stewart, F. H.* 1977: Fundamentals of age-group systems. Academic Press, New York—San Francisco—London.
- Stjernqvist, B.* 1985: Methodische Überlegungen zum Nachweis von Handel aufgrund archäologischer Quellen, in: K. Düwel - H. Jankuhn - H. Siems - D. Timpe (edd.): *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlicher Zeit in Mittel- und Nordeuropa I: Methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und in der Antike*. Abh. d. Ak. d. W. in Göttingen, phil.-hist. Kl., 3. Folge, No. 143. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 56–83.
- Strathern, A.* 1985: Lineages and Big-Men: Comments on an Ancient Paradox, in: *Mankind* 15/2 (Special issue 4), 101–109.
- Sugita, K.* 1981: Terrestrial deities and celestial bureaucrats: transformation of the state and local communities in the Asiatic mode of production in Japan, in: *Claessen - Skalník* 1981, 371–386.
- Thapar, K.* 1981: The State as Empire, in: *Claessen - Skalník* 1981, 409–426.
- Thilo, T. - Heyde, D.* 1982: Zum Verhältnis zwischen Produktivkraftentwicklung und Herausbildung des Grossgrundigentums in China, in: *Herrmann-Sellnow* 1982, 607–617.
- Thomas, J.* 1987: Relations of production and social change in the Neolithic of NW Europe, in: *Man N. S.* 22/3, 405–430.
- Tosi, M.* 1984: The Notion of Craft Specialization and Its Representation in the Archaeological Record of Early States in the Turanian Basin, in: M. Spriggs (ed.): *Marxist Perspectives in Archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge, 22–52.
- Treide, D. a B.* 1984: Das Konzept der militärischen Demokratie und einige Fragen der ethnographischen Forschung, in: *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 25/3, 380–407.
- Treude, D.* 1983: Die Marxsche Konspekt-Arbeit in den Jahren 1879 bis 1881 und einige aktuelle Fragen der Erforschung des Übergangs von der ersten ökonomischen Gesellschaftsformation zu klassengesellschaftlichen Verhältnissen, in: *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 24, 49–64.

- Vanstiphout, H. 1984:* On the Sumerian disputation between the hoe and the plough, in: *Aula Orientalis* II/2, 239–251.
- Wallwork, E. 1984:* Religion and Social Structure in „The Division of Labor“, in: *American Anthropologist* 86/1, 43–64.
- Webster, D. 1977:* Warfare and the Evolution of Maya Civilization, in: R. E. W. Adams (ed.): *The Origins of Maya Civilization*. University of New Mexico Press, Albuquerque, 335–372.
- Wechsler, H. J. 1985:* Offerings of jade and silk. Yale University Press, New Haven and London.
- Wenke, K. J. 1981:* Explaining the Evolution of Cultural Complexity: A Review, in: M. B. Schiffer (ed.): *Advances in Archaeological Method and Theory* vol. 4. Academic Press, New York–San Francisco–London, 79–127.
- Whalen, M. E. 1983:* Reconstructing Early Formative village organization in Oaxaca, Mexico, in: *American Antiquity* 48/1, 17–43.
- Winzeler, K. L. 1981:* The Study of the Southeast Asian State, in: Claessen - Skalnik 1981, 455–468.
- Wright, G. A. 1978:* Social Differentiation in the Early Natufian, in: Ch. L. Redman et al. (edd.): *Social Archaeology — Beyond Subsistence and Dating*. Academic Press, New York–San Francisco–London, 201–223.
- Wright, H. T. 1977:* Recent Research on the Origin of the State, in: *Palo Alto: Annual Review of Anthropology* 1977, 6, 379–397.
- 1984: Prestate political formations, in: W. Sanders - H. Wright - R. McC. Adams: *On the evolution of complex societies — Essays in honor of Harry Hoijer* 1982. Ed. by T. Earle. Undena Publications, Malibu, 41–77.
- 1986: The Evolution of Civilizations, in: D. J. Meltzer - D. D. Fowler - J. A. Sabloff (edd.): *American Archaeology — Past and Future. A Celebration of the Society for American Archaeology 1935–1985*. Smithsonian Institution Press, Washington and London, 323–365.
- Yerkes, R. W. 1986:* Licks, pans, and chiefs: a comment on „Mississippian specialization and salt“, in: *American Antiquity* 51/2, 402–404.
- Yoffee, N. 1979:* The Decline and Rise of Mesopotamian Civilization ..., in: *American Antiquity* 44/1, 5–35.
- 1981: Explaining trade in ancient Western Asia. (Monographs on the Ancient Near East 2/2.) Undena Publications, Malibu.